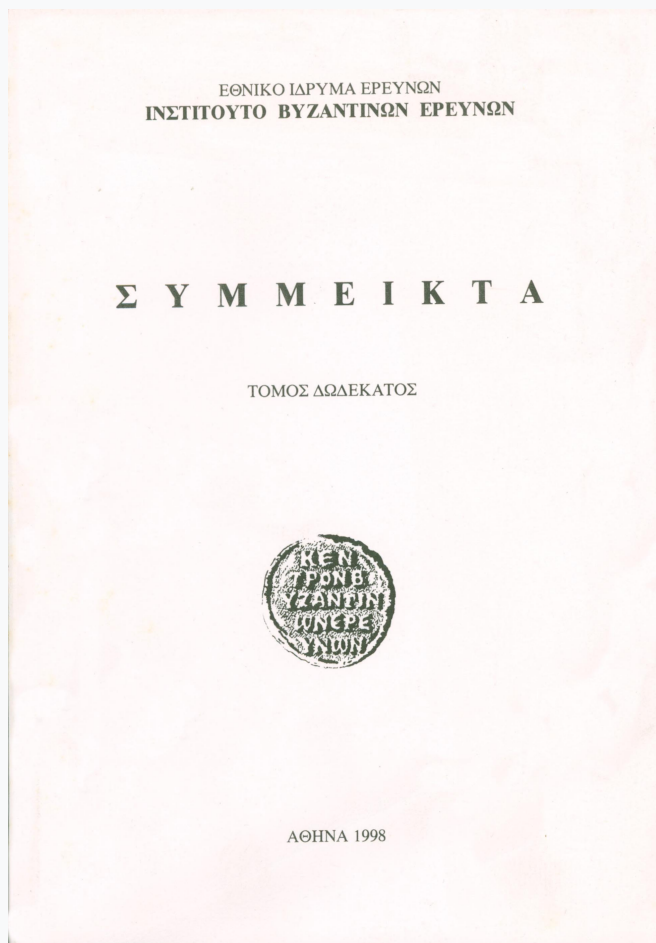

Byzantina Symmeikta

Vol 12 (1998)

SYMMEIKTA 12

Οι Σλάβοι στην Άθωνική μονή Ζωγράφου

Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

doi: [10.12681/byzsym.851](https://doi.org/10.12681/byzsym.851)

Copyright © 2014, Κύριλλος ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ Κ. (1998). Οι Σλάβοι στην Άθωνική μονή Ζωγράφου. *Byzantina Symmeikta*, 12, 109–140.
<https://doi.org/10.12681/byzsym.851>

ΚΥΡΙΛΛΟΣ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ

ΟΙ ΣΛΑΒΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΩΝΙΚΗ ΜΟΝΗ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Ἐνάντια στα μοναστήρια τοῦ Ἁγίου Ὄρους ἡ μονή Ζωγράφου χαρακτηρίζεται ὡς παραδοσιακά βουλγαρική. Ὅμως, ἡ βουλγαρική παρουσία στο ἴδρυμα περιβάλλεται ἀπὸ ἀσάφεια καὶ δὲν γνωρίζουμε μέχρι στιγμῆς τὶς ἀκριβεῖς διαστάσεις τῆς κατὰ τοὺς μέσους καὶ ὑστερους βυζαντινοὺς χρόνους. Γιὰ αὐτὸ τὸν λόγο στὴν παρούσα μελέτη θὰ προσεγγίσουμε τὴ σλαβική παρουσία στὴ Ζωγράφου στατιστικά καὶ προσωπογραφικά, συγκεντρώνοντας καὶ ἀναλύοντας γλωσσικά ὅλες τὶς εἰδήσεις γιὰ τοὺς σλαβικῆς καταγωγῆς Ζωγραφίτες ποὺ ἐντοπίσαμε.

Ἡ ἴδρυση τῆς Ζωγράφου συνδέεται μὲ τὴν ὀκταετία 972-980. Σὲ περιορισμὸ τοῦ 980 σχετιζόμενο μὲ τὸ μονύδριο τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἀπαντᾶται ἡ φράση καὶ ἀνατρέχει τὸν ποταμὸν καὶ ἀκουμπίζει τοῦ Ζωγράφου ἄνωθεν¹. Συνεπῶς, τὸ 980 τὸ ἴδρυμα διέθετε ἤδη κάποια ἔγγειο ἰδιοκτησία στὴν ἴδια περιοχὴ, ὅπου βρίσκονται καὶ οἱ σημερινές του ἐγκαταστάσεις. Ὡστόσο, τὸ 972 ὁ ἰδρυτὴς τῆς μονῆς ὑπογράφει τὸ Τυπικὸ τοῦ Τσιμισκῆ εἰκοστὸς στὴ σειρά καὶ χωρὶς νὰ προσαρτᾶ στο ὄνομά του τὴν λέξη ἡγούμενος: *Γεοργιος ο ζογραφος*², ὅποτε εἶναι πρόδηλο ὅτι τὸ ἴδρυμα συγκροτήθηκε μετὰ τὴν ἡμερομηνία αὐτή.

¹. *Actes de Zographou*, ἐκδ. W. REGEL - E. KURTZ - B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 13, 1907, Priloženie 1, ἀνατ. Amsterdam 1969, ἀρ. 1, στ. 22-23. Ἡ μοναδικὴ αὐτὴ ἔκδοση τοῦ ἀρχείου τῆς Ζωγράφου συμπληρώνεται μερικῶς ἀπὸ τὰ ἀκόλουθα ἄρθρα: H. GELZER *Sechs Urkunden des Georgsklosters Zografu*, *BZ* 12, 1903, 498-532· L. MAVROMMATIS, *Le Chrysobulle de Dušan pour Zographou*, *Byzantion* 52, 1982, 51-356 καὶ πίν. I-IV· Λ. ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ, *Μεσαιωνικὸ ἀρχεῖο μονῆς Ζωγράφου*. Ἐγγραφο πρῶτου Δωροθέου, *Ἀφιέρωμα στὸν Νίκο Σβορώνο*, τόμ. 1, Πέθυμο 1986, 308-317.

². *Actes du Prôtaton*, ἐκδ. Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1975, ἀρ. 7, στ. 167· πρβλ. Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς*, Ἀθήνα 1992, 240-241, σημ. 276-277.

Ὅφειλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι τὰ προσιμότερα σλαβικά τοπωνύμια τοῦ ἀθωνικοῦ χώρου, ἡ *Βάνιτζα* καὶ ὁ *Μαῦρος βηρός*, ἐντοπίζονται στὴν περιοχὴ τῆς Ζωγράφου. Ὁ σλαβικός τοπωνυμικός ὄρος βηρός ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ τὸ 980 καὶ μάλιστα στὸ προαναφερθὲν ζωγραφίτικο ἔγγραφο γιὰ τοὺς Ἁγίους Ἀποστόλους τοῦ Ξηροκάστρου: *ἀπὸ τὸν βαθὺν βηρόν τοῦ Ξηροκάστρου καὶ ἀνατρέχει τὸν ποταμὸν καὶ ἀκουμπίζει τοῦ Ζωγράφου... ἀκουμπίζει εἰς τὸν βαθὺν βηρόν τοῦ Ξηροκάστρου*³. Μᾶλλον πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο τοπωνύμιο ποὺ σὲ ἔγγραφο τοῦ 1049 ἀποκαλεῖται *μαῦρος βηρός*: *κρατῶν τὸν αὐτὸν δρόμον ἕως τὸ ραχώνιν τοῦ Ζωγράφου, καὶ κατέρχεται τὸ λαγκαδίτην καὶ ἀκουμπίζει εἰς τὸν μαῦρον βηρόν*⁴. Ἡ νεώτερη παράδοση τῶν Ζωγραφεῖων σχετικὰ μὲ τὸν μαῦρο βηρὸ τὸν τοποθετεῖ στὸν ροῦ τοῦ πρώτου χειμάρρου στὰ ἀνατολικά τῆς πέτρινης γέφυρας τοῦ ζωγραφίτικου ποταμοῦ, δίπλα στὴν ὁποία ὁ δρόμος ἀπὸ τὸν ἄρσανά τῆς μονῆς ἐνώνεται μὲ τὰ καλντερίμια ποὺ ὀδηγοῦν πρὸς τὶς μονὲς Ζωγράφου, Χιλανδαρίου καὶ Ἑσφιγμένου⁵. Ὁ Γ. Σμυρνάκης ἐπισημαίνει ὅτι *στὰ τέλη τοῦ ΙΘ' αἰῶνος σὲ ἀπόσταση σαράντα λεπτῶν πεζοπορίας ἀπὸ τῆς Ζωγράφου ὑπῆρχε τὸ μονύδριον Μαυρόβηρος καὶ προσθέτει ὅτι «ἡ λέξις Μαυρόβηρος φαίνεται ἡμῖν σύνθετος ἐκ τοῦ μαῦρος καὶ βηρός, ἥτις ἐκ τοῦ σλαβικοῦ εἰλημμένη καταβόθραν καὶ συστροφὴν ὕδατος ἕνεκα τοῦ παραρρέοντος χειμάρρου»*⁶. Ἡ λέξις, ἂν καὶ σπανιότατη στὰ ἑλληνικά, καταγράφεται ἀπὸ τὸν Δ. Δημητράκο μὲ τὴν σημασίαν *κοίλωμα γῆς, λακκούβα*, ἐν ᾧ *μένουσι στάσιμα ὕδατα*⁷. Ἡ σημασία αὐτὴ προέρχεται ἀπὸ τὸ παλαιοσλαβικὸ *виръ* καὶ ἀντιστοιχεῖ στὸ ἑλληνικὸ *δίη* καὶ στὸ λατινικὸ *vortex*⁸. Εἶναι λοιπὸν ἐμφανὲς ὅτι πρόκειται γιὰ κοινότυπη σλαβικὴ λέξις, ἡ ὁποία σύμφωνα μὲ τὸν M. Vasmer μαρτυρεῖται ὡς τοπωνύμιο σὲ ἀρκετὰ μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου⁹.

Τὸ 1141, σὲ λαυριώτικη πράξις τοῦ πρώτου Γαβριὴλ ἀναφέρεται τὸ μονύδριον τῆς *Βάνιτζας*: *ἀποτελεῖ εἰς τὴν παραλίαν τὴν πρὸς τὸν Λογγὸν βλέπουσαν, ἐν ἧ ἴστανται καὶ τρεῖς λίθοι ἐρριζωμένοι ἀπέχοντες ἀπὸ τοῦ αἰγιαλοῦ ἐντὸς εἰς τὴν θάλασσαν ὡσεὶ τοξότου βολήν, δεξιὰ ἔχων τὸ*

³. Zographou, ἀφ. 1, στ. 21-29.

⁴. Zographou, ἀφ. 3, στ. 23-29.

⁵. D. BOLUTOV, *Bŭlgarski istoričeski pametnici na Aton*, Sofia 1961, 43.

⁶. Γ. ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, Ἀθῆναι 1903, ἀνατ. Καρνεῖς 1988, 561-562.

⁷. Δ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ, *Μέγα λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης*, II, Ἀθῆναι 1950, 1399.

⁸. F. MIKLOSICH, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Βιέννη 1865, ἀνατ. Aalen 1963, 64.

⁹. M. VASMER, *Die Slaven in Griechenland*, *Abh. der Preussischen Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Kl.* 12, Βερολίνο 1941, ἀνατ. Λιψία_1970, 16, 23, 57, 121.

περιοριζόμενον ἀριστερὰ δὲ τὰ δίκαια τοῦ Ἁγίου Φιλίππου καὶ τῆς Βάνιτζας¹⁰. Τὸ κείμενο διευκρινίζει ὅτι ἡ Βάνιτζα βρισκόταν στὰ δυτικά τοῦ ἄρσανά τῆς Ζωγράφου, κοντὰ στοὺς τρεῖς θαλάσσιους βράχους ποὺ σήμερα ὀνομάζονται τὰ Τρία Ἀδέλφια¹¹. Ὅλοι οἱ ἀσχοληθέντες μὲ τὸ θέμα, δηλαδή ὁ Γ. Σμυρνάκης, ὁ J. Lefort καὶ ὁ Π. Χρήστου, τοποθετοῦν τὸ μονύδριον τῆς Βάνιτζας μερικὰ χιλιόμετρα δυτικά τῆς Ζωγράφου, στὴν παραλία, ὅπου καὶ σήμερα ἀπαντᾶται τὸ τοπωνύμιον Γιοβάνιτζα¹².

Ἡ ὀνομασία Βάνιτζα περιέχει ἑκδηλὰ σλαβικὰ γλωσσικὰ γνωρίσματα. Ὁ I. Dujčev τὴν σχετίζει μὲ τὸ οὐσιαστικὸ **баница**¹³, ὑποκοριστικὸ τῆς λέξης **баниа** ποὺ σημαίνει λουτρόν καὶ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις **κολυμβήθρα**¹⁴, ἐνῶ ὁ M. Vasmer ἐρμηνεύει τὸ μόνον ἀνάλογο τοπωνύμιον ποὺ ἐντόπισε στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο¹⁵. Ἡ σημασία αὐτὴ ὁμως δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ σχετισθεῖ μὲ τὰ γεωγραφικὰ δεδομένα τῆς ἀθωνικῆς χερσονήσου.

Ὁ ἐντοπισμὸς δύο πρώιμων σλαβικῶν τοπωνυμίων στὸν ἄμεσο περίγυρο τῆς μετέπειτα βουλγαρικῆς μονῆς ἀποκαλύπτει τὴν ὑπαρξὴ δύο βραχυβίων σλαβικῶν ἐγκαταστάσεων στὴν περιοχὴ, ἐξ ὧν ἡ μία πρέπει νὰ ἦταν σύγχρονη ἢ προγενέστερη τοῦ μονυδρίου ποὺ ὁ ζωγράφος Γεώργιος ἴδρυσε στὰ 972-980¹⁶. Ἡ σχέση αὐτῶν τῶν ἐγκαταστάσεων μὲ τὴ Ζωγράφου παραμένει ἀδηλή.

Ἡ Διονυσία Παπαχρυσάνθου τονίζει πῶς «εἶναι ἄγνωστο σὲ ποιά ἐποχὴ τὸ μοναστήρι παραχωρήθηκε σὲ (ἢ ἐπανδρώθηκε ἀπὸ) μοναχοὺς Βουλγάρους»¹⁷. Σὲ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ ὁ I. Božilov ἐπισημαίνει ὅτι ἡ κυριώτερη ἐνδειξὴ σχετικὰ μὲ τὸ χρονικὸ σημεῖο τῆς βουλγαρικῆς ἐπικράτησης στὸ ἴδρυμα εἶναι ἡ βουλγαρικοῦ τύπου ὑπογραφή τοῦ Ζωγραφίτη ἡγουμένου Συμεῶν, ἡ ὁποία σφραγίζει πρᾶξιν τοῦ πρώτου Ἰωάννη ἀπολυθεῖσα τὸ 1169 καὶ ἀποκείμε-

¹⁰. *Actes de Lavra I*, ἐκδ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS avec la collaboration de Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1970, ἀρ. 61, στ. 24-28.

¹¹. *Lavra I*, 316 καὶ 62-63, χάριτος Π. Πρβλ. *Actes de Lavra IV*, ἐκδ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS - Denise PAPACHRYSSANTHOU avec la collaboration de S. ĆIRKOVIĆ, Παρίσι 1982, 74-75, χάριτος I.

¹². ΣΜΥΡΝΑΚΗΣ, Ἁγιον Ὅρος, 555· *Actes de Esphigménou*, ἐκδ. J. LEFORT, Παρίσι 1973, 88· Π. ΧΡΗΣΤΟΥ, Τὸ Ἁγιον Ὅρος. Ἀθωνικὴ πολιτεία-ἱστορία, τέχνη, ζωή, Ἀθήνα, 1987, 58 καὶ 488.

¹³. I. DUJČEV, Slavica dans les Acta Athoa I, *Byzantinobulgarica* 5, 1978, 291.

¹⁴. MIKLOSICH, *Lexicon*, 11.

¹⁵. VASMER, *Die Slaven*, 178.

¹⁶. Πρβλ. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 27-31.

¹⁷. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 241.

νη στη μονή Παντελεήμονος¹⁸. Βασιζόμενος στο στοιχείο αυτό, ο βούλγαρος έρευνητής ορίζει ως *terminus ante quem* της βουλγαρικής επικράτησης στη Ζωγράφου το έτος 1169, ενώ ως *terminus post quem* δέχεται το έτος 1049, όταν ο ηγούμενος της Ζωγράφου Ιωάννης υπογράφει ένα έγγραφο της Συνάξεως¹⁹. Διερωτώμενος μήπως ο Ιωάννης αυτός έχει κάποια σχέση με τον μυθικό ζωγραφίτη Ιωάννη Σελίνα²⁰, ο J. Lefort τον σχετίζει με τον άδηλου μονής *άββα* Ιωάννη που αναφέρεται το 1037 σε έγγραφο της Έσφιγμένου²¹. Ο Ιωάννης Σελίνα άπαντά ως ηγούμενος της βουλγαρικής μονής σε μερικά πλαστά έγγραφα φυλασσόμενα στο άρχείο της²², έξ ών το άντιπροσωπευτικότερο είναι το λεγόμενο *Χρονικό* ή *Svodna gramota* της Ζωγράφου, ένα άδξιο πλαστογράφημα του 15' αιώνας, το όποιο όμως τον άποκαλεί «άββα»²³, άκριβώς όπως συμβαίνει και στο έσφιγμένιτικο έγγραφο, όποτε ο συσχετισμός που προτείνει ο γάλλος έρευνητής άποβαίνει έξαιρετικά πειστικός. Η άμέσως έπόμενη έλληνική υπογραφή Ζωγραφίτη μοναχού έμφανίζεται το 1300, σε πλαστό έγγραφο της μονής Δοχειαρίου: *Παγκράτιος μοναχός εκ της μονής του Ζωγράφου*²⁴. Η άποδεικτική άξία της είναι μηδαμινή και θά ήταν

¹⁸. *Actes de Saint-Pantéléémôn*, έκδ. P. LEMERLE - G. DAGRON - S. ČIRKOVIĆ Παρίσι 1982, άρ. 8, στ. 59· Πρβλ. I. BOŽILOV, *Bългарite vñ vizantijskata imperija*, Sofia 1995, 83 και 352, άρ. 443· I. BOŽILOV, *Osnovavaneto na svetata atonska búlgarska obitel Zograf. Legendi i fakti*, *Svetogorska obitel Zograf* 1, 1995, 8, σημ. 46-49.

¹⁹. *Zographou*, άρ. 3, στ. 51. Δυστυχώς το έγγραφο σώζεται μόνο σε αντίγραφο. Πρβλ. και BOŽILOV, *Osnovavaneto*, 8 σημ. 43.

²⁰. Η μοναστηριακή παράδοση που σχετίζεται με τον Ιωάννη Σελίνα έχει καταγραφεί από τον J. IVANOV, *Búlgarski starini iz Makedonija*, Σόφια 21931, άνατ. 1970, 537-540.

²¹. *Esphigménou*, άρ. 12, στ. 31

²². Πρόκειται για έναν πλαστό χρυσόβουλλο λόγο του Άνδρονίκου Β' (*Zographou*, άρ. 67) και για μιá σλαβική μετάφραση με χρονολογία του πρωτοτύπου 1049 (IVANOV, *Búlgarski starini*, 535-537, άρ. 64). Η μετάφραση αντίγράφει κατά λέξη τα εισαγωγικά ένός γνήσιου έλληνικού έγγράφου του 1049 (*Zographou*, άρ. 3), αλλά στην περιγραφή των μοναστηριακών κήσεων σχετίζεται άπευθείας με ένα πατριαρχικό έγγραφο του 1586 (*Zographou*, άρ. 62, στ. 9-25).

²³. *Zographou*, άρ. 5, στ. 73-80· IVANOV, *Búlgarski starini*, 538-542. Πρβλ. A. STOILOV, *Svoden hrisovul za istorijata na Zografskija manastir, Sbornik v čest na V. N. Zlatarski*, Σόφια 1925, 452· Γ. ΣΟΥΛΗΣ, 'Ο τσάρος Στέφανος Δουσάν και το Άγιον Όρος, *ΕΕΒΣ* 22, 1952, 89-90· I. DUJČEV, *Le Mont Athos et les Slaves au Moyen âge, Le Millénaire du Mont Athos 963-1963. Études et Mélanges II*, Venezia-Chevetogne 1964, 127· ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 239-240. Το κείμενο που μνημονεύει τον Ιωάννη Σελίνα αναφέρει και ένα πατριαρχη Τιρονόβου όνόματι Θεοφύλακτο (*Zographou*, άρ. 5, στ. 58). Είναι πολύ πιθανό πρότυπο αυτού του πλασματικού προσώπου να υπήρξε ό άρχιεπίσκοπος Βουλγαρίας Θεοφύλακτος Άχρίδος (1088-1026). Πρβλ. *ODB* III, 2068.

²⁴. *Actes de Docheiariou*, έκδ. N. OIKONOMIDES, Παρίσι 1984, App. IV, στ. 68· BOŽILOV, *Osnovavaneto*, 8 σημ. 44.

εὐλογο νὰ εἰκάσουμε ὅτι ἡ ἀπουσία ἐλληνικῶν ὑπογραφῶν ἀπὸ τὸ ἴδρυμα μετὰ τὸ 1049 ὀφείλεται στὸν βαθμιαῖο ἐκσλαβισμό του, ἡ πρώτη μαρτυρία περὶ τοῦ ὁποῖου ἀνάγεται στὸ 1169.

Κάποια ἀνάμειξη τοῦ τσάρου τῶν Βουλγάρων Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ στίς ὑποθέσεις τοῦ Ἁγίου Ὁρους μαρτυρεῖται γύρω στὰ 1233-1235. Ἄν κρίνουμε ἀπὸ τὸ περιεχόμενο μιᾶς ἐπιστολῆς ποὺ ὁ μητροπολίτης Ἀγκύρας Χριστόφορος ἀπηύθυνε πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Βουλγαρίας τὸ 1233, τὴν περίοδο ἐκείνη ἓνας ἀνώνυμος ἀρχιεπίσκοπος τῆς Βουλγαρίας εἶχε καταφύγει στὸν Ἅθωνα, σὲ μονὴ ποῦ, δυστυχῶς, δὲν κατονομάζεται: *Ἐπεπόθουν οὖν, ἀφ' οὗ καὶ τῶ μακαριωτάτῳ ἀρχιεπισκόπῳ Τρινόβου ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὁρει ἐνέτυχον, γράψαι τῇ βασιλείᾳ σου. Αἱ δὲ κοσμικαὶ συγχύσεις ἐμποδῶν μοι γέγονασιν καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἴσχυσα παραδηλῶσαι τῇ βασιλείᾳ σου ὅποσα τῷ τοιούτῳ ἀρχιεπισκόπῳ συνέτυχον καὶ ἠνάγκασα αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ μετάνοιαν θεῖς καὶ συγγνώμην αἰτήσας, ἀπεκρίνατό μοι τινα δοκοῦντα εὐλογα· ἐγὼ δὲ οὐκ ἐπίστευσα ταῦτα εἰ μὴ πως γράψω τῇ βασιλείᾳ σου· φθάνει δ' ἐτέρωθεν ἀνενεχθῆναι τῇ ἡμῶν μετριότητι, ὅτι τὴν ἀρχιερωσύνην ὁ τοιοῦτος ἀρχιεπίσκοπος παρητήσατο· καὶ λοιπὸν ἐν χρεῖα ποιμένος ἢ τοῦ Τρινόβου ἐκκλησία καθέστηκε*²⁵. Τὸ κείμενο διασαφηνίζει ὅτι ὁ Χριστόφορος, ἔχοντας ἐξουσίες πατριαρχικοῦ ἐξάρχου γιὰ τὶς περιοχὲς τῆς Ἠπείρου, προσπάθησε νὰ πείσει τὸν ἀρχιεπίσκοπο Τρινόβου νὰ ἐπανακάμψει στὴν ἔδρα του, ἡ ὁποία μετὰ τὴν παραιτήσή του νωρίτερα τὸν ἴδιο χρόνο εἶχε παραμείνει κενή. Ἀποσπασματικὰ στοιχεῖα ποὺ ἴσως σχετίζονται μὲ τὸ ἴδιο περιστατικὸ περιέχονται σὲ μιὰ σύντομη *εἶδηση* περὶ γεγονότων τοῦ ἔτους 1235, ἀντίγραφο τῆς ὁποίας σώζεται στὸ Πρωτότατο: *Ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Ἀσάνη, τοῦ κατὰ τὴν Ζαγορὰν τῆς Βουλγαρίας βασιλεύσαντος καὶ πολλὰς πόλεις τῶν Ῥωμαίων κρατήσαντος, γέγονε καὶ πατριαρχεῖον εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Διὰ τοῦτου καὶ τὴν Ἐκκλησίαν πολλὰ καταναγκάσαντος καὶ τὸ ἐνδόσιμον εἴληφε, καὶ πρῶτος ἐν αὐτῇ ὁ πρότερον χρηματίσας μητροπολίτης Φιλίππων Γρηγόριος πατριάρχης καθίσταται τῆς Τριβούνου, πόλεως Βουλγαρίας· ὅς δὴ καὶ μητροπολίτην Θεσσαλονίκης πεποίηκε σπουδὴν πᾶσαν καὶ ἐπίσκοπον Ἰερισσοῦ κατέστησεν. Οἱ γὰρ μὴν τότε κατὰ τὸ Ἅγιον Ὁρος τοῦ Ἅθω ἀσκούμενοι μοναχοὶ εἰς τρισχιλίους συναχθέντες λογάδες ἅπαντες μῆτε μὴν τὸν πατριάρχην δεχόμενοι, μῆτε τὸν Θεσσαλονίκης Μιχαὴλ τὸν Πρατάνον, μῆτε τὸν ἐπίσκοπον Ἰερισσοῦ*²⁶. Τὸ κείμενο φανερῶνει ὅτι, μετὰ τὴν ἐπέκταση τῆς

²⁵. V. VASILJEVSKII, Obnovlenie bolgarskago patriaršestva pri caré Ioanné Asenê II v 1235 godu, *Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija*, μέρος 238, 1885, 54.

²⁶. *Prótaton*, App. I d, στ. 1-8.

ἐπικράτειάς του μέχρι τὰ σύνορα τοῦ Ὄρους, ὁ βούλγαρος βασιλεὺς Ἰωάννης Ἀσάν Β΄ ἐγκατέστησε ἀνθρώπους τῆς ἀρεσκείας του στὶς ἐκκλησιαστικὲς ἔδρες Θεσσαλονίκης καὶ Ἱερισοῦ σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ θέσει τὸν Ἄθωνα ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του. Ὁ V. Zlatarski, βασιζόμενος σὲ παλαιότερη ἔκδοση μιᾶς παρεμφερούς *εἰδήσεως* ἐντοπιζόμενης σὲ κώδικες τῆς Ἰβήρων καὶ τῆς Βατοπεδίου²⁷, φρονεῖ ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ δημιούργημα τῆς μετὰ τὸ 1368 ἐποχῆς καὶ δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν πραγματικότητα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος. Ἀποφαίνεται μάλιστα ὅτι ὁ Μιχαὴλ Πρατάνος, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ὡς μητροπολίτης Θεσσαλονίκης χωρὶς νὰ μνημονεύεται σὲ καμία ἄλλη πηγὴ, ἐπινοήθηκε ἀπὸ τὸν συμπλητῆ καὶ ὑπογραμμίζει ὅτι κατὰ τὸ χρονικὸ διάστημα 1223-1235 τὰ γνωστὰ ὀνόματα μητροπολιτῶν τῆς Θεσσαλονίκης εἶναι Νικόλαος καὶ Ἰωσήφ²⁸. Ἀντιθέτως, ἡ G. Cankova-Petkova χρονολογεῖ τὴν *εἰδηση* στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος καὶ τάσσειται ὑπὲρ τῆς ἄποψης ὅτι ἡ πληροφορία περὶ τῆς ἐγκατάστασης βουλγάρου ἐπισκόπου στὴν Ἱερισσοῦ ἀποτελεῖ ἀπῆχηση πραγματικοῦ γεγονότος²⁹. Ἡ ἐπιχειρηματολογία τῆς ὁμως δὲν πείθει ἰδιαίτερα καὶ ἡ γνώμη τοῦ Zlatarski ὅτι ἡ *εἰδηση* δημιουργήθηκε μετὰ τὰ μέσα τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος φαίνεται ὀρθότερη. Ἐπὶ πλέον, εἶναι πιθανὸ τὸ ὄνομα τοῦ βουλγάρου τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ νὰ ἐμπλέκεται στὴν ὅλη ἱστορία καὶ ἐξαιτίας τῆς ἀνάμνησης τῶν ἀγιορειτῶν περὶ τῆς ἀποσύρσεως τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς Βουλγαρίας στὸ Ἅγιον Ὄρος στὰ 1233-1235. Δυστυχῶς ὁμως, ἡ παντελὴς ἀπουσία συγκεκριμένων ἀναφορῶν δυσχεραίνει τὴν ἐξιχνίαση τῆς σχέσης ποὺ ἡ μονὴ Ζωγράφου ἐνδεχομένως νὰ εἶχε μὲ τὸν ἀγιορεῖτη ἀρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας καὶ μὲ τὶς ἐπεμβάσεις τοῦ Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ἄθωνικῆς κοινότητος.

Ὁ *Βίος τῆς ἁγίας Παρασκευῆς τῆς Ἐπιβατινῆς* ἀναφέρει ὅτι μετὰ τὴν νίκη του στὴν Klokoznica (9 Μαρτίου 1230) ὁ Ἰωάννης Ἀσάν Β΄ ἀντικατέστησε τοὺς μητροπολίτες καὶ ἐπισκόπους στὰ κατακτηθέντα ἐδάφη. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Βίου*, ὁ βούλγαρος πατριάρχης Εὐθύμιος, τονίζει ὅτι τὴν πληροφορία αὐτὴ ἀντλήσε ἀπὸ τοὺς χρυσόβουλλους λόγους τοῦ τσάρου ποὺ ἐντόπισε στὴν Λαύρα καὶ στὸ Πρωτάτο: **въ них же и митропванитъ и епископъ свѣтлѣ и благовѣстивѣ постави пакже свѣтани егъ хрисовѣгли въ славнѣи лаврѣ С(ва)тъмъ Γωры и**

²⁷. Ph. MEYER, *Die Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*, Λιψία 1894, ἀνατ. Amsterdam 1965, ἀρ. 8 καὶ σ. 275-276.

²⁸. V. ZLATARSKI, Edin grücki falsifikat, kojto se otnasja kùm búlgarskata istorija, *BSI* 2, 1930, 245 σημ. 27, 255-256.

²⁹. G. CANKOVA-PETKOVA, Vosstanovlenie Bolgarskogo patriaršestva v 1235 g. i meždunarodnoe položenie Bolgarskago gosudarstva, *Viz. Vrem.* 28, 1968, 138-146.

Прватакѣ ѡткрѣвенномъ свѣдѣтелствѣхѣт лицемъ³⁰. Ἡ ὑπαρξη χρυσοβούλλου λόγου τοῦ τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ ἐπιδοθέντος στὴ Βατοπεδίου διαπιστώθηκε τὸ 1930³¹ καὶ λίγο ἀργότερα ὁ V. Zlatarski υἱοθέτησε τὴν ἄποψη ὅτι στὰ 1230-1231 ὁ βούλγαρος βασιλεὺς πρέπει νὰ εἶχε μεταβεῖ αὐτοπροσώπως στὸν Ἄθωνα³². Στὴν συνέχεια ἡ Μ. Ζίνοϊνονίε ἐπανελάβε τὴν ἄποψη αὐτὴ βασιζόμενη πλέον καὶ στὸ *Μαρτύριο τῶν 26 Ζωγραφετῶν*, ἓνα κείμενο ἀφιερωμένο στὴ λεηλασία τῆς Ζωγράφου ἀπὸ λατίνους πειρατές τὸ 1275, ὅπου μνημονεύεται ἡ καταστροφὴ κάποιου πύργου τοῦ τσάρου Ἀσάν³³. Ὡστόσο, ἡ ὑπαρξη ζωγραφίτικου ὄχρωμάτος συνδεόμενου μὲ τὸ ὄνομα κάποιου ἐκπροσώπου τῆς δυναστείας τῶν Ἀσανιδῶν δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ ἄλλες πηγές καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀφείλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε ὅτι, παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τῶν παλαιότερων σλαβολόγων³⁴, σὲ πρόσφατη μελέτη του ὁ I. Βοζίλον ἀπέδειξε ὅτι τὸ *Μαρτύριο* ἔχει ἄμεση σχέση μὲ τὰ λεγόμενα *Πάτρια* τοῦ Ἁγίου Ὁρους, εἶναι ὡς ἐκ τούτου μεταγενέστερο τοῦ ΙΔ΄ αἰῶνος καὶ ἡ ἀποδεικτικὴ ἀξία του εἶναι ὁπωσδήποτε πολὺ περιορισμένη³⁵. Εἶναι μάλιστα ἐνδεικτικὸ ὅτι κανένα γνήσιο ἔγγραφο ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τῆς Ζωγράφου δὲν ἀναφέρεται σὲ εὐεργεσίες τοῦ Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ πρὸς τὸ ἴδρυμα.

Ὅπως δόκιμα ἐπισημαίνει ὁ I. Βοζίλον, ἀξιόπιστη ἐνδειξη γιὰ τὸν ἐθνικὸ χαρακτήρα τοῦ ἰδρυματος παρέχει ὁ χαρακτηρισμὸς ἡ *σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων* ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ἑλληνικὰ ἔγγραφα τοῦ Ἄθωνος κατὰ τὰ τέλη

³⁰. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 432. Ὡς πρὸς τὸν τρόπο παρουσίας τοῦ ὕλικού μας, σημειώνουμε ὅτι τὰ ἐκδεδομένα σλαβικά κείμενα παρατίθενται μὲ βάση τὴν ὀρθογραφία τῆς ὑπάρχουσας ἔκδοσης. Οἱ δημοσιευμένες ὑπογραφές, μεταγραμμένες μὲ λατινικούς χαρακτήρες, τηροῦν τὶς ἰδιαιτερότητες τοῦ λατινικοῦ πρωτοτύπου στὴν κυριλλικὴ μορφή τους, ἀλλὰ ἐλλεῖπει στοιχείων, τὰ ποικιλόμορφα ἢ δηλώνονται μὲ τὸ γράμμα *и*. Σὲ ὅσες περιπτώσεις ἡ ἀνάγνωση τοῦ κειμένου ἔγινε βάσει φωτογραφίας ἢ πρωτοτύπου ἔγγραφου ἡ ἀπόδοση εἶναι διπλωματικὴ καὶ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐνδειξη (αὐτοψία).

³¹. M. LASKARIS, *Vatopedskata gramota na car Ivan Asenja II, Bŭlgarski starini izdavani ot Bŭlgarskata akademija na naukite* 9, Σόφια 1930, 29-35.

³². V. ZLATARSKI, *Istorija na Bŭlgarskata dŭrŭŭava prez srŕdnitŕ vŕkove*. III. *Vtoro Bŭlgarsko carstvo. Bŭlgarija pri Asenecvi (1187-1280)*, Σόφια 1940, 347-349. Πρβλ. *Lavra* I, 8 σημ. 28 καὶ 29.

³³. M. ŽIVOJINOVIC, *Sveta gora u doba Latinskog carstva, ZRVI* 17, 1976, 86-89.

³⁴. P. DINEKOV, *Istorija na bŭlgarskata literatura*, I, Σόφια 1962, 262· DUJČEV, *Le Mont Athos*, 134-138.

³⁵. I. BOŽILOV, *Mŭŕenie na zografskite monasi. Legendi i fakti, Svetogorska Obitel Zograf* 2, 1996, 175-188.

τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος³⁶. Ἐντοπίζεται γιὰ πρώτη φορά τὸ 1276 σὲ ἀντίγραφο βασιλικοῦ προστάγματος σωζόμενο στὴ Ζωγράφου³⁷ καὶ ἐπαναλαμβάνεται τὸ 1286 σὲ πράξη τοῦ Νικηφόρου Χούμνου: *τῆς κατὰ τὸ Ἅγιον Ὅρος τοῦ Ἁθῶ διακειμένης σεβασμίας μονῆς τῶν Βουλγάρων, τῆς εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου καὶ ἐπιλεγομένης τοῦ Ζωγράφου*³⁸. Τὸ 1287, σὲ χρυσόβουλλο λόγο τοῦ Ἀνδρονίκου Β΄ ἡ μονὴ Ζωγράφου ἀποκαλεῖται *βασιλικὸν μοναστήριον λεγόμενον τοῦ Ζωγράφου, τὸ καύχημα τῆς Βουλγαρίας*, καὶ ἡ τελευταία φράση, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ σχετικὰ πρώιμη χρονολογία, θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἂν τὸ ἔγγραφο δὲν ἦταν πλαστό καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄνευ ἀποδεικτικῆς ἀξίας³⁹.

Τὸ 1290, σὲ ἀπόφαση τοῦ ἐπισκόπου Ἱερουσοῦ σχετικὰ μὲ διένεξη μεταξὺ τῶν μονῶν Ζωγράφου καὶ Χιλανδαρίου, τὰ διαπλεκόμενα μέρη ἀποκαλοῦνται Σέρβοι καὶ Βούλγαροι: *καὶ τὰ δύο μέρη, ὃ τε τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Σέρβων*⁴⁰. Κατὰ τὰ ἔτη 1317⁴¹, 1325⁴², 1331⁴³ καὶ 1333⁴⁴ ἐπανέρχεται ἡ διατύπωση *μονὴ τῶν Βουλγάρων*. Περὶ τὸ 1321 ἡ συνεχῆς ἐπανάληψη τῶν

³⁶. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 82-83, σημ. 115. Πρβλ. ἐπίσης L. MAVROMMATIS, Andronikos II Palaiologos and the Monastery of Zographou (1318), *Byzance et ses voisins. Mélanges à la mémoire de Gyula Moravcsik à l'occasion du centième anniversaire de sa naissance*, Szeged 1994, 87.

³⁷. *Zographou*, ἀρ. 13, στ. 1-2. Σχετικὰ μὲ τὸ ἔτος ἀπόλυσης βλ. F. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches von 565-1453. 3. Teil. Regesten von 1204-1282*, Μόναχο 21977, ἀρ. 2024. Ὁ προσδιορισμὸς *σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων* ἐντοπίζεται καὶ σὲ δύο ἄχρονολόγητα ζωγραφίτικα πρακτικὰ τοῦ Ἀλεξίου Ἀμνῶν (*Zographou*, ἀρ. 52, στ. 5 καὶ ἀρ. 53, στ. 9), τὰ ὁποῖα ὁ LEFORT (*Esphigménou*, σ. 78) ἀνάγει στὰ τέλη τοῦ ΙΓ΄ αἰῶνος.

³⁸. *Zographou*, ἀρ. 10, στ. 6-8 καὶ 12-14.

³⁹. *Zographou*, ἀρ. 67, στ. 23.

⁴⁰. *Zographou*, ἀρ. 12, στ. 3-4. Πρβλ. V. MOŠIN, Akti iz svetogorskih arhiva, *Spomenik srpske kraljevske Akademije nauka* 91, Βελιγράδι 1939, ἀρ. 3, ὅπου καὶ ἡ ἀδήλου χρονολογίας σερβικῆ μετάφραση ἑνὸς ἐγγράφου ἀναφερόμενου στὸ ἴδιο θέμα καὶ περιέχοντος τοὺς ἴδιους χαρακτηρισμοὺς: *свадоу Иѡаѡрафа монастирь и срѣбски монастире за мѣсто нѣкоє [μετῶχα] на Преблациѣ*.

⁴¹. *Zographou*, ἀρ. 54, στ. 5-6 καὶ *Actes de Kastamonitou*, ἔκδ. N. OIKONOMIDÈS, Παρίσι 1978, ἀρ. 3, στ. 82.

⁴². *Zographou*, ἀρ. 18, στ. 1-2. Οἱ ἐκδότες ἀνάγουν τὸ ἔγγραφο στὰ 1320, ἐνῶ στὴν οὐσία αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ εἶναι προσιμότερο τοῦ 1325, διότι μνημονεύει τὸν γνωστὸ ἀπογραφέα Γεώργιο Φαρισάο ὡς μακαρίτη (στ. 6). Τὸν Μάϊο τοῦ 1324 ὁ Φαρισάος ἐπέλυσε ἀκόμη ἐνεργὸ ὑπηρεσία καὶ μαρτυρεῖται νὰ παραδίδει ὀρισμένα κτήματα στὴ Μεγίστη Λαύρα (*Actes de Lavra II*, ἔκδ. P. LEMERLE - A. GUILLOU - N. SVORONOS - Denise PAPACHRYSSANTHOU, Παρίσι 1977, ἀρ. 114, στ. 50-51).

⁴³. *Actes du Xéropotamou*, ἔκδ. J. BOMPAIRE, Παρίσι 1964, ἀρ. 24, στ. 2, 5, 14, 17, 19, 21 καὶ 34.

⁴⁴. *Kastamonitou*, ἀρ. 4, στ. 7, 13 καὶ 20.

φράσεων τὰ δίκαια τῶν Σέρβων, τὰ δίκαια τῶν Βουλγάρων καὶ τὰ δίκαια τοῦ Ζωγράφου ὀδήγησε στὴν ἐμφάνιση τοῦ μεικτοῦ τύπου τῆς μονῆς τῶν Ζωγράφων⁴⁵, ὁ ὁποῖος ὁμως παρέμεινε ἀρκετὰ σπάνιος καὶ μετὰ τὸ 1341 περιήλθε σὲ ἀφάνεια⁴⁶. Ἀντίθετα, ὁ τύπος ἡ σεβασμία μονὴ τῶν Βουλγάρων ἐξακολούθησε νὰ ἀποτελεῖ τὸν συνήθη προσδιορισμὸ τοῦ ἰδρύματος στὰ 1342-1344⁴⁷ καὶ φαίνεται ὅτι λησμονήθηκε μετὰ τὰ μέσα τῆς ΙΔ' αἰῶνος.

Ἐπιθυμώντας νὰ ἐξακριβώσουμε τὶς ἀκριβεῖς διαστάσεις τῆς σλαβικῆς παρουσίας στὴ Ζωγράφου, θὰ ἀπαριθμήσουμε ὀνομαστικά ὄσους Ζωγραφίτες, σλαβόφωνους ἢ φαινομενικά ἑλληνόφωνους, ἐντοπίσαμε σὲ ἔγγραφα τῶν ἀθωνικῶν ἀρχείων ἢ σὲ σημειώματα σλαβικῶν χειρογράφων ἀπὸ τὸ 1169 ὡς τὸ 1661. Ἡ χρονολογία τῶν μαρτυριῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ πλαστά ἔγγραφα παρατίθενται ἐντὸς ἀγκυλῶν.

1169. *Συμεών*, ἡγούμενος: *Семевънъ ииъкъ и игоуменъ Ζωγραφοу написанъ* (αὐτοψία). Συνυπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁴⁸. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιορίστη, ἀλλὰ ἡ συχνὴ χρῆση τοῦ μεγάλου *er* (ѣ) σὲ μιὰ τόσο πρῶιμη περίοδο ὑποδεικνύει ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία, καθότι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ οἱ Σέρβοι γραφεῖς, ἀκολουθώντας τὶς λεγόμενες σεβρικῆς ὀρθογραφίες τῆς Ζέτας καὶ τῆς Ράσκας, δηλώνουν τὸν βραχὺ ληκτικὸ φθόγγο ѣ, ποὺ στὰ βουλγαρικά ἀποδίδεται καὶ μὲ τὰ δύο *er* (ѣ καὶ ѡ), χρησιμοποιώντας μόνο τὸν μικρὸ *er* (ь)⁴⁹.

1270. *Ἐφραίμ*, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου σὲ πωλητήριο τοῦ βατοπεδινοῦ ἡγουμένου Μάμαντος: *πρὸς σὲ τὸν καθηγουμένον ἱερομόναχον κῦρ Ἐφραίμ καὶ τοὺς ὑπὸ σὲ μοναχοὺς τῆς δηλωθείσης μονῆς τοῦ Ζωγράφου*⁵⁰. Ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1274. *Ποιμὴν*, ἡγούμενος. Μνημονεύεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζί μὲ τὸν οἰκονόμο Κοσμᾶ, δύο ἱερομονάχους μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα καὶ ἓνα ἀνώνυμο ἐκκλησιάρχου σὲ πράξη ἀνώνυμου κρατικοῦ λειτουργοῦ, ἡ ὁποία ἀπόκειται στὴ Χιλανδαρίου: *ἐκεῖ παρόντος καὶ τῆς τοῦ Ζωγράφου μονῆς καθηγουμένου κῦρ Ποιμένος, τοῦ ἐκκλησιάρχου τῆς αὐτῆς μονῆς, τοῦ οἰκονόμου κῦρ*

⁴⁵. *Lavra* II, ἀφ. 108, στ. 685 καὶ 699.

⁴⁶. *Actes d'Iviron* IV, ἔκδ. J. LEFORT - N. OIKONOMIDÈS - Denise PAPACHRYSSANTHOU - Vassiliki KRAVARI avec la collaboration d'Hélène MÉTRÉVÉLI, Παρίσι 1995, ἀφ. 86, στ. 128.

⁴⁷. *Zographou*, ἀφ. 31, στ. 4-5· *Zographou*, ἀφ. 36, στ. 5-6.

⁴⁸. *Pantéléemōn*, ἀφ. 8, στ. 59. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀφ. 443.

⁴⁹. A. VAILLANT, *Manuel du vieux slave*, I, Παρίσι 1964, 27, 41-44. Πρβλ. Anna-Marija TOTOMANOVA, *Redakcii na starobŭlgarskija ezik, Izsledvanija po Kirilometodievistika*, Σόφια 1985, 198-203.

⁵⁰. *Zographou*, ἀφ. 9, στ. 25-27.

*Κοσμᾶ, τῶν δύο ἱερομονάχων, οἷς καὶ αὐτοῖς Κοσμᾶς τοῦνομα*⁵¹. Ἡ καταγωγή ὄλων τῶν ἀναφερομένων παραμένει ἄδηλη.

1299. Ἄρκαδιος, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζί με τὸν ἐκκλησιάρχη Λαυρέντιο καὶ τὸν οἰκονόμο Δωροθέο σὲ ἔγγραφο τοῦ μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Ἰακώβου: *ἐν τῇ σεβασμῖα μονῇ τῇ εἰς ὄνομα τιμωμένη τοῦ μεγαλομάρτυρος ἀγίου Γεωργίου τοῦ Ζωγράφου ἐπικεκλημένη ἔνασκουμένων, τοῦ τε τιμωτάτου καθηγουμένου κυροῦ Ἄρκαδίου, τοῦ ἐκκλησιάρχου κυροῦ Λαυρεντίου, τοῦ οἰκονόμου κυροῦ Δωροθέου καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν*⁵². Ἡ καταγωγή τῶν ἀναφερομένων παραμένει ἄδηλη.
1311. Μακάριος, ἡγούμενος: *Макарие ероманахъ иηγменъ зографски за истиног подписахъ*. Ὑπογράφει μεταγενέστερη ἐπικύρωση ἑνὸς ζωγραφικτοῦ ἔγγραφου τοῦ 980⁵³. Ἡ γλῶσσα του δὲν ἀποσαφηνίζει τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα του, ἀλλὰ ἡ συνεπὴς χρῆση τοῦ *ъ* δημιουργεῖ ὑποψίες ὅτι ἡ μόρφωσή του βασιζόταν στοὺς βουλγαρικοὺς ὀρθογραφικοὺς κανόνες, ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει καὶ μετὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ Συμεῶν τὸ 1169.
1316. Ἄβραάμιος, ἡγούμενος: *азъ Авраамие го҃мєнь зографъски пописоуж пакъ и всѣ моиа врата е҃го҃мени с(ве)то҃го҃р҃ѣти* (αὐτοψία). Συνεπικυρώνει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου⁵⁴. Κατὰ πᾶσα πιθανότητα πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο καὶ τὸ συμπέρασμα αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν χρῆση τοῦ γράμματος *ж*⁵⁵, τὸ ὁποῖο προσιδιάζει κυρίως στὴ βουλγαρικὴ παραλλαγή τῶν μεσαιωνικῶν σλαβικῶν⁵⁶. Ἀνάμεσα στὰ διπλά φωνήεντα (*пописоуж*) δὲν παρεμβάλλεται τὸ συνηθισμένο γιὰ τίς περισσότερες σλαβικὲς διαλέκτους *ѣ*⁵⁷ καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ, σύμφωνα μετὰ ὅσα γνωρίζουμε σχετικὰ μετὰ τὴν γεωγραφικὴ κατανομὴ τῶν βουλγαρικῶν διαλέκτων, ὑποδηλώνει πιθανὴν καταγωγή ἀπὸ τίς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Τὸ 1317 ὁ Ἄβραάμιος συνυπο-

⁵¹. *Chilandar I*, ἀρ. 19, στ. 60-62. Πρόκειται περὶ ἐπικυρωμένου ἀντιγράφου. Ὁ ἐκδότης, L. Petit, ἀνάγει τὸ πρωτότυπο στὸ 1304, ἐνῶ σύμφωνα μετὰ τὸν Fr. Barišić ἡ ἀπόλυση του ἔλαβε χώρα τὸ 1274. Γιὰ τὴν ἀναχρονολόγηση βλ. *Lavra IV*, 16 σημ. 74.

⁵². *Zographou*, ἀρ. 14, στ. 2-6.

⁵³. *Zographou*, ἀρ. 1, στ. 59. Πρὸβλ. DUJČEV, *Le Mont Athos et les Slaves au Moyen Age*, 128· ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 241 σημ. 279-280 καὶ BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 398.

⁵⁴. Εὐχαριστῶ τὸν π. Ἀρσένιο Βατοπεδινὸ καὶ τὸν κ. Κρ. Χρυσοχοΐδη ποὺ μετὰ διευκόλυναν στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων ἐγγράφων τῆς μονῆς Βατοπεδίου ἀπὸ τὰ πρωτότυπα. Τὸ ἐν λόγῳ ἔγγραφο σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 14 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 140.

⁵⁵. VAILLANT, *Manuel*, 44-47.

⁵⁶. TOTOMANOVA, *Redakcii*, 192-194.

⁵⁷. VAILLANT, *Manuel*, 28-29.

γράφει ως ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου καὶ ἓνα ἔγγραφο τῆς Ἑσφιγμένου: *азъ ѿбраи и егоумень зографьскы пописоуио пакъ и все мѡга братѣ егоумени с(ве)тогорити*⁵⁸. Στὴν περίπτωση ἀυτῆ ὁμως ἡ ὑπογραφή του, ἂν καὶ πανομοιότυπη μὲ τὴν προηγούμενη, περιέχει κάποια στοιχεῖα τυπικὰ γιὰ τὴ σερβικὴ ὀρθογραφία τῆς Ράσκας (*пописоуио* ἀντὶ τοῦ *пописоуж*, χρῆση μόνο τοῦ μικροῦ *er*)⁵⁹. Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου καὶ σὲ πράξη τοῦ 1327: *πρὸς σὲ τὸν τιμιώτατον καθηγούμενον τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει τοῦ Ἁθω διακειμένης καὶ εἰς ὄνομα τιμωμένης τοῦ παμμάκαρος καὶ τροπαιοφόρου ἁγίου Γεωργίου καὶ οὔτω πως τοῦ Ζωγράφου ἐπικεκλημένης κυρὸν Ἀβραάμιον*⁶⁰, ἐνῶ τὸ 1330 μνημονεύεται ὡς προηγούμενος τοῦ ἰδρύματος: *καὶ τοὺς μοναχοὺς τὸν προηγούμενον κυρὸν Ἀβραάμιον*⁶¹. Βασιζόμενος στὰ στοιχεῖα αὐτά, ὁ Ν. Οἰκονομίδης φρονεῖ πὼς ὁ Ἀβραάμιος διετέλεσε ἡγούμενος δύο φορές, κατὰ τὴν περίοδο 1316-1320 καὶ στὸ διάστημα 1327-1330⁶².

1321. *Ρωμανός*, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται σὲ δωρητήριο ἔγγραφο φυλασσόμενο στὴ Ζωγράφου: *Διὰ τοῦτο γάρ ἐγεγόνει καὶ τὸ παρὸν πρατήριο κατενώπιον τοῦ πανοσιωτάτου πατρὸς ἡμῶν καὶ καθηγουμένου τῆς σεβασμίας μονῆς ταύτης Ρωμανοῦ ἱερομονάχου*⁶³. Ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1322. *Ἰωάννης*, ἡγούμενος: *Иванъ иеромонахъ игоумень монастырѣ зографскаго*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁶⁴. Ἡ γλῶσσα του δὲν ἀποσαφηνίζει ἐπαρκῶς τὴν ἐθνικὴ ταυτότητά του, ἀλλὰ ἡ συνεπὴς χρῆση τοῦ *ъ* δημιουργεῖ ὑποψίες ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία.

1330. *Σεραπίων*, ἡγούμενος. Μνημονεύεται μαζί μὲ τὸν πνευματικὸ Σπυρίδωνα, τὸν ἐκκλησιάρχην Βασίλειο, τὸν οἰκονόμο Νικόδημο, τὸν προηγούμενο Ἀβραάμιο καὶ τὸν μοναχὸ Παρθένιο σὲ δωρητήριο ἔγγραφο ἀποκείμενο στὴ Ζωγράφου: *πρὸς σὲ τὸν τιμιώτατον ἐν μοναχοῖς κυρὸν Σεραπίωνα καὶ καθηγούμενον τῆς κατὰ τὸ Ἁγιον Ὄρος τοῦ Ἁθω διακειμένης σεβασμίας μονῆς τῆς εἰς ὄνομα μὲν τιμωμένης τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος καὶ τροπαιοφόρου Γεωργίου, τοῦ Ζωγράφου δὲ ἐπικεκλημένης, καὶ*

⁵⁸. *Esphigμένου*, ἀρ. 12, στ. 140· *Kastamonitou*, ἀρ. 3, στ. 82. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 1.

⁵⁹. TOTOMANOVA, *Redakcii*, 199-200.

⁶⁰. *Zographou*, ἀρ. 25, στ. 2-6.

⁶¹. *Zographou*, ἀρ. 28, στ. 45-46.

⁶². *Kastamonitou*, 38.

⁶³. *Zographou*, ἀρ. 19, στ. 51-53. Πρβλ. *Kastamonitou*, 38.

⁶⁴. *Actes de Chilandar I. Actes grecs*, ἔκδ. L. PETIT, *Viz. Vrem.* 17, 1911, *Prilozhenie 1*, ἀνατ. Amsterdam 1975, ἀρ. 77, στ. 72. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, ἀρ. 367a.

τούς εύλαβεστάτους ἀδελφούς τῆς αὐτῆς μονῆς, ἤγουν τούς ἱερομο-νάχους τὸν πνευματικὸν κυρὸν Σπυρίδωνα καὶ τὸν ἐκκλησιάρχην κυρὸν Βασίλειον, καὶ τούς μοναχοὺς τὸν προηγούμενον κυρὸν Ἀβραάμιον, τὸν οἰκονόμον κυρὸν Νικόδημον καὶ τὸν κυρὸν Παρθένιον⁶⁵. Ἡ καταγωγή ὄλων μὲ μόνη ἐξαίρεση τὸν βουλγαρόφωνο Ἀβραάμιον, τὸν ὁποῖο ἤδη παρουσι-άσαμε, παραμένει ἄδηλη.

[1347]. Μακάριος, ἠγούμενος: **Изографа царскааго манастира Макарие иеромонахъ подписахъ**. Ὑπογράφει πλαστό ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁶⁶ καὶ ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας εἶναι μηδαμινή. Τὸ 1348, σὲ ἄλλο ἔγγραφο τῆς σερβικῆς μονῆς ἐμφανίζεται μιὰ ἐλληνικὴ ὑπογραφή τοῦ Μακαρίου, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Γ. Σούλη⁶⁷, πρόκειται καὶ πάλι γιὰ πλαστογράφημα⁶⁸.

1347. Ἀρσένιος, ἠγούμενος: **иг[ог]мен чесныѣ обитѣли Зографѣ Арсение** (αὐτοψία). Ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή του ἐντοπίζεται σὲ ἀνέκδοτο βατοπεδινὸ ἔγγραφο τοῦ 1347⁶⁹, ἐνῶ στὰ 1348-1350 ὁ ἴδιος προσυπογράφει καὶ μιὰ πράξη ἀποκειμένη στὴν Κουτλουμουσίον: *ὁ καθηγούμενος τῆς σεβασμίας καὶ ἁγίας μονῆς τοῦ Ζωγράφου Ἀρσένιος μοναχός*⁷⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι μᾶλλον βουλγαρικὴ, μὲ σύγχυση στὴ χρήση τῶν ἐρρίνων (ж καὶ ѡ). Ὁ ὀρθὸς τύπος **чесныѣ** ἔχει ἀποδοθεῖ ὡς **чесныѣ**, δηλαδή μὲ διατήρηση τοῦ ἐρρίνου εἰς βάρος τῆς τρέχουσας προφορᾶς ποὺ θὰ ἦταν **честные**. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑποδεικνύει ὅτι γιὰ τὸν Ἀρσένιον, ἔστω καὶ λανθασμένη, ἡ τήρηση τῶν παραδοσιακῶν βουλγαρικῶν ὀρθογραφικῶν κανόνων εἶχε ἰδιαίτερη σημασία, ὅποτε μᾶλλον πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (**чесныѣ**) δὲν παρεμβάλλεται **ѣ** καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγή ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

⁶⁵. Zographou, ἄρ. 28, στ. 39-46.

⁶⁶. *Chilandar I*, ἄρ. 136, στ. 83-84. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 330, ἄρ. 398a. Ἡ πλαστότητα τοῦ ἔγγραφου προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ Διονυσίου ἠγουμένου Θεοδοσίου (στ. 89-90). Ἡ μονὴ Διονυσίου ἀποδεδειγμένα ἰδρύθηκε δύο δεκαετίες ἀργότερα, περὶ τὸ 1374. Βλ. *Actes de Dionysiou*, ἔκδ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Παρίσι 1968, 5-13.

⁶⁷. ΣΟΥΛΗΣ, *Ὁ τσάρος Στέφανος Δουσάν*, 90. Πρβλ. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 543 σημ. 1.

⁶⁸. *Chilandar I*, ἄρ. 137, στ. 126. Ἡ πλαστότητα τοῦ ἔγγραφου προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπογραφή τοῦ ἠγουμένου τῆς μονῆς Παντοκράτορος Κωνσταντίου (στ. 118-119), διότι ἡ μονὴ Παντοκράτορος ἰδρύθηκε μόλις στὰ 1357-1358. Βλ. *Actes du Pantocrator*, ἔκδ. Vassiliki KRAVARI, Παρίσι 1991, 7-15.

⁶⁹. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α΄ τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 16 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 52.

⁷⁰. *Actes de Kutlumis*, ἔκδ. P. LEMERLE, Παρίσι 21988, ἄρ. 23, στ. 42 καὶ σ. 363.

Πρὸ τοῦ 1348. Θεοδόσιος, πατριάρχης Βουλγαρίας. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ σλαβικὸ Τετραευαγγέλιο τῆς συλλογῆς τοῦ Ρώσου E. Barsov: иж(ε) въ с(ве)тѣи горѣ аѡнстѣи живж(ш)тимъ въ монастыри с(ве)того великом(ж)ч(е)н(и)ка и повѣдоносца Χ(ριστο)ва Γεωργια г(лаго)л(ем)ѣмъ Зографи. идеже сѡ азъ въспитахъ (моли)твами с(ве)того великом(ж)ч(е)н(и)ка Γεωργиа⁷¹. Τὸ χειρόγραφο ἀντεγράφη τὸ 1348 ἀπὸ τὸν ἱερέα Θεοτόκιο Ψιλίτσα σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τῆς βουλγαρικῆς ὀρθογραφίας καὶ μάλιστα κατόπιν προτροπῆς τοῦ πατριάρχου Βουλγαρίας, τοῦ ἐπιφανοῦς ἡσυχαστῆ Θεοδοσίου, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια τὸ ἀφιέρωσε στὴ μονὴ Ζωγράφου. Ὁ Θεοδόσιος ἀναφέρει τὴ Ζωγράφου ὡς πρῶην ἐνδιαίτημά του, ἐνῶ ἀναφορικὰ μὲ τὴ βουλγαρικὴ καταγωγὴ του ὑπάρχει ἐκτενὴς βιβλιογραφία⁷².

[1351]. Γρηγόριος, ἡγούμενος. Μαζὶ μὲ τὸν γέροντα Ἰωάννη ἀναφέρεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου στὸ πλαστὸ Χρονικὸ ἢ *Svodna gramota* τῆς μονῆς ποὺ ἤδη σχολιάσαμε: и христолюбиви царь Стефанъ сръбскы, дръжещи вьбългарскѡж землю и гръчъскою и вѣсоу вѣселною, въ лѣто 6859 индиктѡнъ 4 и призвавъ ꙗгомена зографскаго Грѣгорѣа. и придѣ игомень въ Хыландарь съ сьтарца Івана⁷³. Ἡ ἄποψη τοῦ Γ. Σούλη ὅτι πρόκειται περὶ ὑπαρκτῶν προσώπων εἶναι ἀνεπαρκῶς τεκμηριωμένη καὶ πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ⁷⁴.

Πρὸ τοῦ 1360. Γαβριήλ, ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 23 σλαβικὸ Τριώδιο τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ ὄρος Σινᾶ: поча сѡ сна книга г(лаго)лемаа триѡдъ въ с(ва)тѣи горѣ аѡнстѣи. въ домоу с(ва)того великом(ж)ч(е)н(и)ка Γεωργиа г(лаго)лемаго Зографа множ грѣшнымъ и недостоиннымъ Гаврииломъ монахымъ. Сии изводъ изведе старецъ с(ва)тын г(лаго)лемын Ивсиф изъ с(ва)тѣж Лаврж изъ гръчъскаго жъка въ нашъ вьбългарскыи. и еше. и глаголемын Захен философ и тѣ изведе дрогын извод изъ Ц(а)риграда. Τὸ κωδικογραφικὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀντιγρα-

⁷¹. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 234-235, ἀρ. 4. Ποβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, 137 καὶ 354, ἀρ. 446.

⁷². P. SYRKU, *K istorii ispravlenija knjig v Bolgarii v XIV věkē I*, Sankt-Peterburg 1898, 141-255· V. ZLATARSKI, *Žitie i žizni prepodobnago otca našego Teodosija iže v Trŭnovē postničistvovavšago*, *Sbornik za narodni umotvorenija nauka i knižnina* 20, 1904, 1-41· V. KISELKOVA, *Sv. Teodosij Trŭnovski*, Σόφια 1926· τοῦ αὐτοῦ *Žitieto na sv. Teodosij Trŭnovski kato istoričeski pametnik*, Σόφια 1926, I-LII καὶ 1-32.

⁷³. *Zographou*, 172, ἀρ. 5, στ. 113-116· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 543.

⁷⁴. ΣΟΥΛΗΣ, *Ὁ τσάρως Στέφανος Δουσάν*, 90.

φή περατώθηκε από τὸν μοναχὸ Γαβριήλ στὴ μονὴ Ζωγράφου⁷⁵. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ σημειώματος εἶναι ἔκδηλα βουλγαρική. Τὰ ἔρρινα ἐμφανίζονται στίς ἐτυμολογικὲς θέσεις τους καὶ τὰ πολλὰ λάθη στὴ χρῆση τους ὑποδεικνύουν ὅτι στεροῦνται πλέον φωνητικῆς ἀξίας, ἀλλὰ γράφονται γιὰ λόγους φιλολογικῆς παράδοσης (поча са ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ поче са ἢ жъка ἀντὶ γιὰ τὸ σωστὸ ажъка). Ὁ γραφεὺς Γαβριήλ δηλώνει ἀπερίφραστα ὅτι ἡ μητρικὴ του γλῶσσα ἦταν τὰ βουλγαρικά (изъ гръчъскаго жъка въ нашъ българскыи)⁷⁶. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (сваѣжж) δὲν παρεμβάλλεται ѣ καὶ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγὴ ἀπὸ τὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

Πρὸ τοῦ 1360. *Σεραπίων*, ἀντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 24 σλαβικὸ Πεντηκοστάριο τῆς μονῆς τῆς ἁγίας Αἰκατερίνης στὸ ὄρος Σινᾶ, ὅπου σώζονται δύο σημειώματα. Τὸ πρῶτο προέρχεται ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἤδη ἀναφερομένου Ζωγραφεῖτη Γαβριήλ, ἐνῶ τὸ δεύτερο ἐπισημαίνει ὅτι κάποιος Σεραπίων ἀντέγραψε ἕξι τετράδια τοῦ κώδικος καὶ τὰ παρέδωσε στὸν Γαβριήλ, γιὰ νὰ τὰ σταχῶσει μὲ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα τοῦ χειρογράφου: азъ оубогии Гаврииль писахъ ѡтъ Захевеа извода Загорѣнина (φ. 26ν) καὶ приими сиѣ ѡтъ насъ ѡ ч(ъ)стныи ѡт(ъ)чѣ. Серапиинъ монахъ написа Гавриилоу евангелиарху тетради 6 (φ. 338^v)⁷⁷. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι Σεραπίων νὰ ἀνῆκε ἐπίσης στὴν ἀδελφότητα τῆς Ζωγράφου. Ἡ ὀρθογραφία ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι τυπικὰ βουλγαρική, ὁπότε μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἄτομο ἢ βουλγαρόφωνο ἢ τοῦλάχιστον ἐντεταγμένο στὴ βουλγαρικὴ φιλολογικὴ παράδοση.

[1363]. *Ἰωάσαφ*, ἡγούμενος: с(вѣ)щениие и ц(а)рские ѡбители Изографа игоумен Ивасаѣ ѡеромонахъ. Συνοπτογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁷⁸. Ἡ ἀξία τῆς μαρτυρίας εἶναι μηδαμινή, διότι σύμφωνα μὲ τοὺς ἐκδότες τοῦ ἀρχείου, P. Lemerle καὶ G. Dagron, ἡ ὑπογραφή ἐντοπίζεται σὲ πλαστογραφημένο ἀντίγραφο καὶ ἀποτελεῖ προσθήκη⁷⁹.

⁷⁵ G. ΡΟΡΟΝ, Novootkrito svedenie za prevodačeska dejnost na bŭlgarski knižovnici ot Sveta Gora prez rŭnвата polovina na XIV vek, *Bŭlgarski ezik* 28/5, 1978, 404. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 389^r τοῦ Τριωδίου. Πρβλ. ΒΟΖΙΛΟΝ, *Bŭlgarite*, 276-277, ἀρ. 249.

⁷⁶ Κ. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ, Ἡ παρουσία Σλάβων μοναχῶν στὴ Μεγίστη Λαύρα κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ τὸν ΙΕ' αἰῶνα, *Ὁ Ἄθως στοὺς 14ο-16ο αἰῶνες*, Ἀθήνα 1997 [Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα 4], 76-78.

⁷⁷ ΡΟΡΟΝ, *Novootkrito svedenie*, 404-408. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 338^v τοῦ Πεντηκοσταρίου. Πρβλ. ΒΟΖΙΛΟΝ, *Bŭlgarite*, 352, ἀρ. 442.

⁷⁸ *Pantéléèmon*, ἀρ. 13, στ. 35 (στὸ κείμενο τοῦ πλαστοῦ ἀντιγράφου Β).

⁷⁹ *Pantéléèmon*, σ. 108. Πρβλ. ΒΟΖΙΛΟΝ, *Bŭlgarite*, σ. 316, ἀρ. 369.

1370. *Δανιήλ*, ἡγούμενος: **игоумень чь(с)тиѣа и царьскыа овитѣли Ζογραφα Данииль свѣщенноииннокъ**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου⁸⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι ἐκδηλα βουλγαρική, μὲ σωστή χρήση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (**чь(с)тиѣа и царьскыа**), ὅποτε μποροῦμε νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι ἴσως πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο. Τὸ ἀπρόσμενο στὴν περίπτωση αὐτῆ εἶναι ὅτι Ζωγραφίτης ἡγούμενος ὀνόματι Δανιήλ μνημονεύεται καὶ στὸ πλαστὸ *Χρονικὸ* ἢ *Svodna gramota* τῆς μονῆς Ζωγράφου: **въ лѣто 6859 индиктѣнь 9 дѣспотъ Оуглешъ призва игоумена зографскаго Данила. и приде Даниль со съ братія и съ старци**⁸¹. Ἡ ἀναφορὰ στὴν ἐπίσκεψη τοῦ Οὐγγέλεση στὸν Ἄθωνα χρονολογεῖ τὴ μνεῖα στὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1371⁸², δηλαδὴ λιγότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο μετὰ τὴν χιλανδαρινὴ ὑπογραφή τοῦ Δανιήλ. Ἡ σύμπτωση αὐτῆ ἐνισχύει τὴν ἄποψη ὅτι οἱ ἐπὶ μέρους πυρῆνες τοῦ *Χρονικοῦ* ἴσως περιέχουν ἀνόθευτες ἱστορικὲς πληροφορίες.

1377. *Καλλίνικος*, ἡγούμενος. Μνημονεύεται ὡς ἡγούμενος τῆς Ζωγράφου μαζί μὲ τοὺς μοναχοὺς Παῦλο, Κωνστάντιο Πατριῖο, Ἰωάννη καὶ Σεραλίωνα σὲ ἑλληνικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου: *ἐκ μὲν τοῦ Ζωγράφου ὁ τε νῦν καθηγούμενος αὐτῆς τιμιώτατος ἐν ἱερομονάχοις κῆρ Καλλίνικος καὶ ὁ παπᾶς Παῦλος, καὶ οἱ μοναχοὶ ὁ τε Κωνστάντιος ὁ Πατριῖος, ὁ Σεραλίων, ὁ τῆς Πρεβίστης οἰκονόμος Ἰωάννης καὶ ἕτεροι*⁸³. Ἡ καταγωγή τῶν ἀναφερομένων παραμένει ἄδηλη.

[1399]. *Διονύσιος*, ἡγούμενος: **Дионисие игоумень и зографски**⁸⁴. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ πλαστὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Δοχειαρίου καὶ δὲν ἔχει ἀποδεικτικὴ ἀξία.

1423. *Παχώμιος*, ἡγούμενος: **иґумен чьстныѣ и с(ве)щєнныѣ ц(а)рскыа овитѣли Ζοграф ... Παχ... иєромонахъ** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἀγίου Παύλου⁸⁵. Ἡ ὑπογραφή περιέχει κάποια βουλγαρικὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν χρησιμοποιοῦνται μὲ συνέπεια, καθότι στὴ φράση **чьстныѣ и с(ве)щєнныѣ ц(а)рскыа** τὰ δύο ληκτικὰ **е** στὶς λέξεις **чьстныѣ** καὶ **с(ве)щєнныѣ**

⁸⁰ *Chilandar I*, ἀρ. 153, στ. 42-43. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 304, ἀρ. 334a.

⁸¹ IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 546· *Zographou*, 174, ἀρ. 5, στ. 189-190.

⁸² G. OSTROGORSKI, *Serska oblast posle Dušanove smrti*, Βελιγράδι 1965, 113-114 καὶ 141.

⁸³ *Chilandar I*, ἀρ. 157, στ. 61-64. Ὁ Οἰκονομίδης (*Kastamonitou*, 83) φρονεῖ ὅτι ἡ φράση ὁ πατήρ τοῦ πατρὸς τῆς βασιλείας μου Κωνστάντιος Πατριῖος, ἢ ὁποῖα ἀπαντᾶται σὲ πλαστὸ χρυσόβουλλο λόγο τοῦ Ἰωάννη Ε΄ Παλαιολόγου φυλασσόμενο στὴ μονὴ Κασταμονίτου, εἶναι ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὸ ὄνομα Κωνστάντιος Πατριῖος ποὺ μαρτυρεῖται στὸ χιλανδαρινὸ ἔγγραφο.

⁸⁴ *Docheiariou*, App. VI, στ. 41-42. Πρβλ. BOŽILOV, *Bŭlgarite*, σ. 305, ἀρ. 336.

⁸⁵ Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Ἱερὰ μνημὴ Ἀγίου Παύλου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, *Σύμμεικτα* 4, 1981, 271, ἀρ. 20 καὶ σ. 273, πίναξ 6.

ἀντιστοιχοῦν γραμματικά στην ἐτυμολογικά ὀρθή κατάληξη **а** τοῦ ἐπιθέτου **ц(а)рскыа** καὶ κανονικά θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχαν γραφεῖ ἐπίσης με **а**⁸⁶. Τὸ μόνο δυνατὸ συμπέρασμα λοιπὸν εἶναι ὅτι ὁ Παχώμιος εἶχε κάποια ἐξοικείωση μετὰ τὴν βουλγαρική φιλολογική παράδοση.

1423. *Κοσμᾶς*. Πρόκειται γιὰ ἕναν εὐρέως γνωστὸ Ζωγραφεῖτη ἅγιο, ὁ Βίος τοῦ ὁποῖου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀκριβῆ ἡμερομηνία τοῦ θανάτου του (22 Σεπτεμβρίου 1423), ἀναφέρει ὅτι ὁ Κοσμᾶς ἦταν βουλγαρόφωνος: *сеи преподавѣный о҃тець нашъ Косма баше ут рода болгарскаго ... отдаша егѡ ради наоучениа чтению и писмоу, первѣе, по прирѡдномоу своемоу болгарскомоу ѡзикоу, таже и по елиногреческомоу диалектоу ... возврати сѡ въ своѣи монастырьъ Ζωγραφѣ*⁸⁷. Κατὰ τὸν J. Lefort, οἱ χρονολογίες πού περιέχονται στὸ Βίο δὲν εἶναι παραποιημένες⁸⁸ καὶ συνεπῶς δὲν ἔχουμε ἰδιαίτερο λόγο νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν γνησιότητα τῆς μαρτυρίας περὶ τῆς βουλγαρικής καταγωγῆς τοῦ Κοσμᾶ.

1430. *Βασίλειος*, προηγούμενος: *прѡигоумень изѡграфѣски иерѡмонахъ Василикъ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντελεήμονος⁸⁹. Ἡ ὀρθογραφία του, λόγῳ τῆς συντομίας τῆς φράσεως, παραμένει δυσπροσδιόριστη καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη, διότι ἡ ὑπογραφή δομεῖται γύρω ἀπὸ ἕναν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει ἐξίσου δόκιμα καὶ στὰ βουλγαρικά καὶ στὰ σερβικά.

1449. *Μάρκος*: *с(вє)щєнные и благоч(ь)тивне и ц(а)рские вбытѣли зографские иерѡмонахъ Марко* (αὐτοψία). Ὑπογράφει πράξη φυλασσόμενη στὴ μονὴ Βατοπεδίου⁹⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι σερβικοῦ τύπου καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ, διότι στὰ τέλη τοῦ ΙΔ' αἰῶνος ἀνάμεσα στοὺς Ἀθωνίτες Σλάβους ἀρχίζει νὰ γενικεύεται ἡ χρῆση τῆς λεγόμενης σερβικής ὀρθογραφίας τῆς Ρεσάβας, ἡ ὁποία δὲν σχετίζεται ἄμεσα μετὰ τὴν καταγωγή

⁸⁶. VAILLANT *Manuel*, 119-123.

⁸⁷. I. DUJČEV, *La Vie de Kozma de Zographou*, *Hilandarski Zbornik* 2, 1971, 61-63 καὶ 66-67, 136, ἀρ. 393 καὶ 393b.

⁸⁸. Ποβλ. *Esphigménou*, 21 σημ. 71.

⁸⁹. *Pantéléemón*, ἀρ. 20, στ. 51· *Xéropotamou*, App. III (29 bis), 241-243. Ποβλ. BOŽILOV, *Bългарите*, 235, ἀρ. 147. Στὴν ἔκδοση τοῦ ἀρχείου τῆς Παντελεήμονος, καθὼς καὶ στὸ πόνημα τοῦ Božilov, τὸ ὄνομα φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ βουλγαρικά πρότυπα, διότι ἡ κατάληξή τοῦ εἶναι **ни** καὶ ὄχι **ие**, ὅπως συνηθίζεται στὰ σερβικά. Ἡ προσεκτικὴ ἐξέταση τοῦ πανομοιότυπου πού παρατίθεται στὴν γαλλικὴ ἔκδοση ὁμοῦς κατέδειξε ὅτι στὴν οὐσία ἡ κατάληξή εἶναι **ие**, δηλαδὴ σερβική. Οἱ σερβικοὶ τύποι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ὀνομάτων εἶναι οἱ πλέον συνηθισμένοι ἀνάμεσα στοὺς σλαβόφωνους Ἀθωνίτες καὶ τὸ γεγονὸς καθιστᾷ τὴν διασάφηση τῆς καταγωγῆς τοῦ Βασιλείου ἀδύνατη.

⁹⁰. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 25 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 21.

του ἐκάστοτε γράφοντος καὶ ἀκολουθεῖται ἀδιακρίτως ἀπὸ Βουλγάρους καὶ Σέρβους⁹¹.

1466. *Εὐστράτιος*, γέρον. Συνυπογράφει ἔγγραφο τῆς Χιλανδαρίου: *ὁ γέροντας τοῦ Ζωγράφου Εὐστράτιος μοναχός*⁹². Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1469. *Ἰωσήφ*, γέρον: *и вт и(з) Зографѣ старѣиъ Иосифѣ*. Ἡ ὑπογραφή αὐτὴ ἐντοπίζεται σὲ σλαβικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου⁹³. Τὸ 1471 ὁ ἴδιος ἐμφανίζεται καὶ σὲ ἐπικυρωμένο ἀντίγραφο πράξεως τοῦ Πρωτάτου, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Διονυσίου: *τοῦ Ζωγράφου γέροντας μοναχός Ἰωσήφ*⁹⁴. Οἱ ὑπογραφές δὲν εἶναι ιδιόχειρες καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη. Ὡστόσο, ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή τοῦ Ἰωσήφ παρέχει μιὰ ἀρκετὰ πειστικὴ ἐξήγηση τῆς προέλευσης τῆς κοινότητος κατὰ τὸν ΙΕ΄ καὶ τὸν ΙΣ΄ αἰῶνα τροποποίησης τοῦ ὀνόματος τῆς βουλγαρικῆς μονῆς ἀπὸ *Зографѣ* σὲ *Изографѣ*. Ἡ ἐπένθεση τοῦ ἀρχικοῦ *и* μᾶλλον ὀφείλεται στὸν ἀπολιθωμένο λόγιο τύπο *иъ Зографѣ*, ὁ ὁποῖος, λόγω τῆς περιορισμένης χρήσεως τῆς πρόθεσης *иъ* (ἐκ) στὰ βουλγαρικά, πολὺ σύντομα ἄρχισε νὰ νοεῖται ὡς ὀνομαστικὴ πτώση καὶ νὰ συνδυάζεται ἀκόμη καὶ μὲ τὴν πρόθεση *от* (ἀπὸ), ἀκριβῶς ὅπως συμβαίνει στὴν ὑπογραφή τοῦ Ἰωσήφ - *вт иъ Зографѣ*.
1469. *Νεόφυτος*, γέρον: *и вт и(з) Зографѣ ... старѣиъ Неофитѣ*. Ὑπογράφει τὸ ἤδη ἀναφερόμεν σλαβικὸ ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἁγίου Παύλου⁹⁵. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.
1471. *Νήφων*, ἡγούμενος: *игоуменъ ч(ъ)с(т)иѣа и с(в)е)иенѣа и ц(а)рккѣа оветѣли Зографѣ Нифон ѿеромонах* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς Κασταμονίτου⁹⁶. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι βουλγαρικὴ, μὲ συνεπῆ χρήση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (ѣ) ὡς κατάληξης γενικῆς ἐνικοῦ τοῦ θηλυκοῦ γένους τῶν ἐπιθέτων⁹⁷, ὅποτε μποροῦμε νὰ εἰκάσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἄτομο μὲ βουλγαρικὴ παιδεία.
1481. *Μισαήλ*, γέρον. Μαρτυρεῖται τὸ 1481 καὶ στὰ 1493-1494 στὰ ἀντίγραφα δύο πράξεων τοῦ Πρωτάτου, τὰ ὁποῖα φυλάσσονται στὴ Διονυσίου: *ἀπὸ τοῦ*

⁹¹. TOTOMANOVA, Redakcii, 200-203.

⁹². V. MOŠIN - A. SOVRE, *Supplementa ad acta graeca Chilandarii*, Ljubljana 1948, ἀρ. 12, στ. 28.

⁹³. D. SINDIK, Srpske povelje u svetogorskom manastiru Svetog Pavla, *Mešovita graća (Miscellanea)* 6, *Graća Istoriskog Instituta* 17, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 15, στ. 18.

⁹⁴. *Dionysiou*, ἀρ. 31, στ. 22.

⁹⁵. SINDIK, *Srpske povelje*, ἀρ. 15, στ. 18-19.

⁹⁶. *Kastamonitou*, ἀρ. 7, στ. 24. Πρβλ. BOŽILOV, *Bългарите*, ἀρ. 434.

⁹⁷. VAILLANT, *Manuel*, 120-121.

*Ζωγράφου Μισαήλ ὁ γέροντας*⁹⁸ καὶ ὁ γέροντας τοῦ *Ζωγράφου Μισαήλ*⁹⁹. Οἱ ὑπογραφές δὲν εἶναι ιδιόχειρες καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.

1483. *Μητροφάνης*, ἡγούμενος: **гогмѣнь и зографскы Митрофанъ иеромонахъ**. Ὑπογράφει πράξη τῆς μονῆς *Ζωγράφου*¹⁰⁰. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη, διότι ἡ ὑπογραφή περιέχει μόνο ἓναν ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ, ὁ ὁποῖος προσιδιάζει ἐξίσου δόκιμα καὶ στὰ βουλγαρικὰ καὶ στὰ σερβικά.
1496. Ὀνούφριος, γέρον: **старѣцъ Онофрѣицъ вт Зографѣ** (αὐτοψία). Ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς *Δοχειαρίου*¹⁰¹. Κατὰ τὸ ἴδιο ἔτος ἀπαντᾶται ὡς *μάρτυς* καὶ σὲ πράξη φυλασσομένη στὴ Διονυσίου: Ὀνούφριος γέροντας τοῦ *Ζουγράφου*¹⁰². Ἡ ὀρθογραφία τῆς σλαβικῆς ὑπογραφῆς του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ὁ τύπος **старѣцъ** εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικὸς καὶ δὲν ἀπαντᾶται στὶς ὑπόλοιπες σλαβικὲς γλώσσες. Στὰ βουλγαρικὰ καὶ στὰ ρωσικά ἡ ἴδια λέξη γράφεται καὶ προφέρεται ὡς **старецъ**, ὁπότε ὁ Ὀνούφριος μᾶλλον πρέπει νὰ ἦταν σερβόφωνος.
- 1494-1496. *Γελάσιος*, γέρον: **вт ти Зографъ старѣцъ Геласиѣ**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς *Διονυσίου*¹⁰³. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, καὶ καθὼς ἡ ὑπογραφή εἶναι λιτὴ καὶ σύντομη, δὲν διακρίνεται κανένα στοιχεῖο πού θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὑποδείξει τὴ γλωσσικὴ ταυτότητα του.
- 1494-1496. *Ἐφραίμ*, γέρον: **старѣцъ и зографскы Ефремъ монахъ**. Ὑπογράφει πράξη ἀποκείμενη στὴ *Διονυσίου*¹⁰⁴. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο *Ζωγραφίτη* πού στὰ 1503-1504 μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης *Μαξίμου*¹⁰⁵ καὶ ἓναν χρόνο ἀργότερα συνυπογράφει ἀνέκδοτη μεταβυζαντινὴ πράξη τῆς μονῆς *Δοχειαρίου*: **вт Иконографъ старѣцъ Ефремъ**

⁹⁸. *Dionysiou*, ἀρ. 34, στ. 20.

⁹⁹. *Dionysiou*, ἀρ. 36, στ. 26-27.

¹⁰⁰. *Zographou*, ἀρ. 55, στ. 19. Πρβλ. *Kastamonitou*, App. III, στ. 16-17, πίναξ XVI: **гогмѣнь и зографскы Митрофанъ иеромонахъ** (αὐτοψία). Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 404a.

¹⁰¹. *Docheiarion*, ἀρ. 62, στ. 28. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 436. Θὰ διαφωνήσουμε μὲ τὸν I. Božilov, ὁ ὁποῖος θέλει τὸν Ὀνούφριο ἡγούμενο τῆς *Ζωγράφου*, διότι παρόμοια εἶδηση δὲν περιέχεται στὴν ὑπογραφή του.

¹⁰². *Dionysiou*, ἀρ. 39, στ. 29.

¹⁰³. *Dionysiou*, ἀρ. 38, στ. 15. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 251.

¹⁰⁴. *Dionysiou*, ἀρ. 37, στ. 11. Πρβλ. *BOŽILOV, Bŭlgarite*, ἀρ. 343a.

¹⁰⁵. *Dionysiou*, ἀρ. 44, στ. 18.

- (αὐτοψία)¹⁰⁶. Στὴ τελευταία περίπτωση ἡ χρῆση τοῦ μικροῦ ἐρρίνου (Ѧ) στὴ θέση τοῦ μικροῦ *er* (ь) στὴ λέξη *старѣц* καὶ ἡ βουλγαρικοῦ τύπου σύνταξη τῆς πρόθεσης *от* μὲ τὴν ὀνομαστικὴ *Извограф* καταδεικνύουν ὅτι τὸ μητρικὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Ἐφραιμ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικό.
1501. *Σεραπίων*: *извографъскы* *иеромонах* *Евραпийнъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος¹⁰⁷. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ μὲ σαφήνεια καὶ ἡ χρῆση τοῦ ἐπιθέτου *извографъскы* στὴ θέση τοῦ ἐμπρόθετου προσδιορισμοῦ *отъ* *Звографа* ἢ *отъ* *Звографъ* καθιστᾶ τὴν ἐξιχνίαση τῆς γλωσσικῆς ταυτότητος του ἀδύνατη.
1503. *Φιλόθεος*, ἠγούμενος: *ермонах* *игоменъ* *извограхски* *Филотеи* *ермонахъ*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου¹⁰⁸. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ καὶ ἡ διασάφηση τῆς καταγωγῆς του εἶναι ἀδύνατη ἐξαιτίας τοῦ οὐδέτερου ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ *извограхски*, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο δομεῖται ἡ ὑπογραφή.
- 1503-1504. *Γρηγόριος*, προηγούμενος. Μνημονεύεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Διονυσίου μαζί μὲ δύο ἀκόμη Ζωγράφιτες, τὸν γέροντα Ἐφραιμ καὶ τὸν οἰκονόμο Χριστόφορο: *καὶ ἐκ τῆς μονῆς τοῦ Ζωγράφου ὁ προηγούμενος αὐτῶν Γρηγόριος ἱερομόναχος καὶ ὁ γέρον Ἐφραιμ καὶ Χριστοφόρου οἰκονόμου*¹⁰⁹. Ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, ὁ Ἐφραιμ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος, διότι οἱ ὑπογράφες του σὲ ἔγγραφα τῶν ἐτῶν 1494-1496 καὶ 1504-1505 τείνουν πρὸς τὰ βουλγαρικά. Ἡ γλωσσικὴ ταυτότητα τοῦ Γρηγορίου καὶ τοῦ Χριστοφόρου δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1506. *Ἰωσήφ*, ἱερομόναχος: *Иωсифъ* *иеро(мон)ах* *вт* *Извографа*. Ἐντοπίζεται σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹⁰. Τὴν ἴδια χρονιὰ συνυπογράφει καὶ ἀνέκδοτη πράξη τῆς Μεγίστης Λαύρας, λίγα στοιχεῖα περὶ τῆς ὁποίας

¹⁰⁶. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Κρ. Χρυσοχοῖδη ποὺ μὲ διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Δοχειαρίου ἀπὸ τίς μικροταινίες τοῦ IBE. Ἡ ἐν λόγῳ ὑπογραφή βρῖσκεται στὸν στίχο 30 τοῦ ἐγγράφου. Πρὸβλ. Χρ. ΚΤΕΝΑΣ, Ὁ Πρῶτος τοῦ ἁγίου ὄρους Ἄθω καὶ ἡ μεγάλη μέση ἢ Συναξίς, *ΕΕΒΣ* 6, 1929, 278, ἀρ. 28, στ. 35, ὅπου ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή ἔχει μεταγραφεῖ στὰ ἑλληνικά ὡς *Ζωγράφου*. Βλ. ἐπίσης Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Τερά Μονῆ Δο-χειαρίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1037-1695)*, *Σύμμεικτα* 3, 1979, 225, ἀρ. 72, ὅπου καὶ ἡ περιγραφή τοῦ ἐγγράφου.

¹⁰⁷. *Pantocrator*, ἀρ. 29, στ. 31.

¹⁰⁸. *Dionysiou*, ἀρ. 42, στ. 11.

¹⁰⁹. *Dionysiou*, ἀρ. 44, στ. 17-18.

¹¹⁰. *Kutlumas*, ἀρ. 50, στ. 22-23.

δημοσιεύει ο Σ. Εύστρατιάδης: *Палѣ Їωσήφ Ζωγραφίτης (Σλαβονιστί)*¹¹¹. Στην πρώτη περίπτωση ή συντομία τής έκφρασης καθιστά τήν ὀρθογραφία τής ὑπογραφῆς δυσπροσδιόριστη, ἐνῶ στή δεύτερη τὸ ἰδίωμα τοῦ ὑπογραφοντος παραμένει παντελῶς ἄγνωστο. Ἡ μόνη διαθέσιμη ἐνδειξη, ὁ τύπος **wt Изографа**, ἐντάσσεται ἐξ ἴσου καλὰ καί στή σερβική καθομιλουμένη καί στὰ λόγια βουλγαρικά, ὁπότε κάθε εἰκασία σχετικὰ μέ τήν γλωσσική ταυτότητα τοῦ Ἰωσήφ θά ἦταν παρακινδυνευμένη.

1506. *Γεράσιμος*, γέρον: **wt Изографа и старъц Герасим**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τής μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹². Ἡ ὀρθογραφία τής ὑπογραφῆς εἶναι δυσπροσδιόριστη καί ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.

1513. *Θεοδόσιος*, ἡγούμενος: **[игоѣ]мен изωграфски ѿеωдоѣне и [иѣ]ѣ старци приимисмо сиа писаниа съ ѡсрьдѣям** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τής μονῆς Κασταμονίτου¹¹³. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλά περιέχει κάποια ρωσικά στοιχεῖα. Συγκεκριμένα, ἡ γραφή **сиа писаниа**, ὅπου τὸ μικρὸ ἔρρινο (**ѣ**) ἐμφανίζεται ὡς κατάληξη τής αἰτιατικῆς πληθυντικοῦ τῶν οὐδετέρων ὀνομάτων μέ φωνητική ἀξία ἴση μέ ἐκείνη τοῦ γράμματος **ѣ**, ἀνήκει πλήρως στή ρωσική φιλολογική παράδοση. Θά ἦταν δύσκολο νὰ ἀποφανθοῦμε ἂν ἡ γραφή αὐτή σχετίζεται μέ τήν ιδιαίτερη καταγωγή τοῦ Θεοδοσίου ἢ ἀποτελεῖ προϊόν συνειδητῆς μιμήσεως ρωσικῶν γλωσσικῶν προτύπων, εἶναι ὁμως γεγονός ὅτι τὸ ἱστορικό πλαίσιο τής ὀθωμανικῆς κατάκτησης, ἡ ὁποία ἐπιτελέσθηκε κατὰ τήν περίοδο 1500-1525¹¹⁴ ποσῶς εὐνοοῦσε τήν ἐπικοινωνία τοῦ Ἄθωνος μέ τή Ρωσία καί συνεπῶς ἡ ἐγκατάσταση Ρώσου ἡγουμένου σέ μὴ ρωσικό ἄθωνικό ἴδρυμα φαίνεται ἀπίθανη.

1516. *Ἰώβ*, ἡγούμενος: **игомень Іωѣ еромонах изографски** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τής μονῆς Διονυσίου¹¹⁵. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καί ἡ καταγωγή του παραμένει ἄδηλη.

1518. *Θεοφάνης*, προηγούμενος. Ὑπογράφει ἀντίγραφο πράξεως τοῦ πρώτου Γαβριήλ, τὸ ὁποῖο φυλάσσεται στήν Κουτλουμουσίου: ὁ *προηγούμενος*

¹¹¹. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, Ἱστορικά μνημεῖα τοῦ Ἄθω, *Ἑλληνικά* 2, 1929, 348. Πρβλ. *Dionysiou*, 214-215.

¹¹². *Kutlumas*, ἀρ. 50, στ. 23.

¹¹³. *Kastamonitou*, ἀρ. 8, στ. 36. Πρβλ. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά Μονή Κωνσταμονίτου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1047-1686), *Σύμμεικτα* 2, 1970, 428-429, ἀρ. 14 καί κυρίως φωτογραφία 43.

¹¹⁴. Πρβλ. Ρ. SUGAR, *Southeastern Europe under Ottoman Rule. 1354-1804*, Seattle-London 1977, 63-71.

¹¹⁵. Π. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ - Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερά μονή Διονυσίου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1056-1695), *Σύμμεικτα* 1, 1966, 284, ἀρ. 75 καί φωτογραφία 35.

- Ζωγραφίτης Θεοφάνης ιερομόναχος*¹¹⁶. Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1519. *Μισαήλ*, ἐκκλησιάρχης: **wt Ζωγραφ Μισαήλ** *Мисаилъ еκκλiсiархъ* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹¹⁷. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ πτώση **Ζωγραφ** ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Μισαήλ πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικῶς τύπου.
1526. *Μητροφάνης*, γέρον: **старъ wt Ζωγραφ Μιτροфан** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹¹⁸. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ **Ζωγραφ** καθιστᾷ σαφές ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Μητροφάνη ἦταν βουλγαρικῶς.
1539. *Φίλιππος*, γέρον: Φίλιππ(ας) μο(να)χ(ός) **и старъ wt Ζωγραφ** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Ἰβήρων¹¹⁹. Ἡ ὀρθογραφία του δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ, ὡστόσο ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ **Ζωγραφ** φανερώσει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Φιλίππου ἦταν βουλγαρικῶς.
1541. *Στέφανος*, ἱερεὺς: **поп Стефан wt Изограф** (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Σταυρονικήτα¹²⁰. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης **wt** μετὰ τὴν ὀνομαστικὴ **Изограф** ἀποδεικνύει ὅτι τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Στεφάνου ἦταν βουλγαρικῶς τύπου.
1553. *Νικόδημος*: **wt Изограф Ни(ко)д(и)мъ** (αὐτοψία). Ἡ ὑπογραφή ἐντοπίζεται σὲ ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Παντοκράτορος¹²¹ καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο Ζωγραφίτη μοναχὸ ποὺ τὸ 1547 προσυπογράφει ἕνα ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: *Νικόδημος μοναχὸς Ζωγραφίτης*¹²². Ἡ σλαβικὴ ὑπογραφή δὲν εἶναι ιδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή τοῦ Νικοδήμου παραμένει ἀδηλῆ.

¹¹⁶. *Kutlumis*, ἀρ. 51, στ. 43.

¹¹⁷. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α΄ τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 33 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 24.

¹¹⁸. *Kutlumis*, ἀρ. 52, στ. 20.

¹¹⁹. Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, Συμπληρώσεις στὸν κατάλογο τῶν πρώτων τοῦ Ἁγίου Ὁρους, *Σύμμεικτα* 8, 1989, 444-449, ἀλλὰ κυρίως σ. 468, πίναξ 3, διότι ἡ μεταγραφή τῆς ὑπογραφῆς περιέχει ἀνακρίβειες.

¹²⁰. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἱερὰ Μονὴ Σταυρονικήτα. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1533-1661), *Σύμμεικτα* 2, 1970, 445, ἀρ. 9α καὶ φωτογραφία 48.

¹²¹. Εὐχαριστῶ τὸν κ. Ἄ. Πάρδο ποὺ μετὰ διευκόλυνε στὴν ἀποδελτίωση τῶν ἀνέκδοτων μεταβυζαντινῶν ἐγγράφων τῆς μονῆς Παντοκράτορος ἀπὸ τίς μικροταινίες τοῦ ΙΒΕ. Ἡ ἐν λόγω ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 9 τοῦ ἐγγράφου.

¹²². *Kutlumis*, ἀρ. 56, στ. 49.

1561. *Εὐστράτιος*, πρῶην πρῶτος: *βνστратіѣ проипрот wt Изограф* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹²³. Ἡ ὀρθογραφία του εἶναι δυσπροσδιόριστη, ὡστόσο ἡ σύνταξη τῆς πρόθεσης *wt* μετὰ τὴν ὀνομαστικὴν *Изограф* ὑποδεικνύει πῶς τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τοῦ Εὐστρατίου πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικόν.
1564. Ἄνωνυμος *γραφεύς*. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ σλαβικὸ χειρόγραφο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι τὸ 1564 οἱ Ζωγραφίτες παραχώρησαν τὸν κώδικα σὲ κάποιον ἐπίσκοπο ὀνόματι Μαρδάριο γιὰ ἰσόβια χρῆση: *сиа книга ест wt света горѣ, wt монастир Зограф, дадохмо оу епископу кир Мардарію оу предрѣжаніе донде ест живѣ. ꙗ по еговѣ съмрѣти пакы да оу пошлет оу светы монастир. ꙗ пакы дадохмо вышереченномоу владиковѣ и фелѣн шаренѣ*¹²⁴. Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ὁ ἄνωνυμος *γραφεύς* τοῦ σημειώματος συνηθίζει νὰ συνδυάζει τὴν πρόθεση *wt* μετὰ ὀνομαστικὴν πτώση (*wt света горѣ, wt монастир Зограф*), ὅποτε ἡ καθομιλουμένη του πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρικῆς τύπου.
1568. *Ἰωαννίκιος*, Ζωγραφίτης πρῶτος. Ἀναφέρεται σὲ δύο ἀνέκδοτα ἔγγραφα τῶν μονῶν Καρακάλλου καὶ Ξενοφῶντος. Τὸ ξενοφωντικὸν ἔγγραφο τὸν ἀναφέρει ὡς πρῶην πρῶτο, ὅποτε ἡ παραίτησή του πρέπει νὰ ἔλαβε χώρα πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 1568: *τὸν πρῶην πρῶτον κῆρ Ἰωαννίκιον ἐκ τοῦ Ζωγράφου*¹²⁵. Οἱ μνεῖες δὲν προσφέρουν ἀρκετὰ στοιχεῖα ὡς πρὸς τὴν καταγωγή του.
- 1569-1570. Ἀντώνιος, προηγούμενος: *и аз проигмен Ѳнтоніѣ wt Зограф*. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹²⁶ (αὐτοψία). Ἡ ὑπογραφή δὲν εἶναι ἰδιόχειρη καὶ ἡ καταγωγή του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
- 1570-1571. *Κάλλιστος*, ἡγούμενος. Ἀναφέρεται ὡς συμβαλλόμενον μέρος σὲ σλαβικὸ συμφωνητικὸν περὶ ἀνταλλαγῆς κτημάτων μεταξὺ τῶν μονῶν Ζωγράφου καὶ Χιλιανδαρίου, τὸ ὁποῖον ἀπόκειται στὴ Ζωγράφου: *и҃г҃менѣ хиландарскы Прохѣрѣ крѣмонахѣ съ вѣсен о Господи братнеох его. и и҃г҃менѣ*

¹²³. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α΄ τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸν 34 ω. Ἡ ὑπογραφή βρίσκεται στὸν στίχο 34.

¹²⁴. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi*, IV, Sremski Karlovci 1923, ἀρ. 6322.

¹²⁵. ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, *Μοναχισμός*, 396-397, σημ. 260-261. Πρβλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, Ἰερά Μονὴ Κωνσταντινου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου (1047-1686), 432, ἀρ. 22β· Κρ. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ - Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Ἰερά Μονὴ Καρακάλλου. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου, Ἀθήνα 1985 [Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1], 28, ἀρ. 18 (ἔγγραφο τοῦ πρώτου Ἰωαννικίου καὶ τῆς Συνάξεως τῶν Καρυῶν, ἔτος 1569).

¹²⁶. ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ, *Συμπληρώσεις*, 462-465, ἀλλὰ κυρίως 471, πίν. 6, διότι ἡ μεταγραφή τῆς ὑπογραφῆς περιέχει ἀνακρίβειες.

изображеньи Валест кривоногахъ съ вьсеохъ братиохъ его¹²⁷. Ἡ μνεΐα ἐντοπίζεται στὸ κυρίως κείμενο τοῦ ἔγγραφου καὶ δὲν περιέχει στοιχεΐα σχετικὰ μετὰ τὴν καταγωγὴ τοῦ Καλλιΐστου.

1581. *Συμεών*, γέρον: **стараць Симеонъ зωграфскы**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου¹²⁸. Εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ὁμώνυμο Ζωγραφίτη γέροντα ποὺ μαρτυρεῖται τὸ 1586 σὲ ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου: **Изър҃гавъ Симеонъ стараць**¹²⁹. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ Συμεών παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ καὶ στὶς δύο ὑπογραφές του ἐπαναλαμβάνεται χαρακτηριστικὰ ὁ τύπος **стараць**, ὁ ὁποῖος, ὅπως ἤδη ἐπισημάναμε, εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικός. Κατὰ συνέπεια, εἶναι πολὺ πιθανὸ ὁ Συμεών νὰ ἦταν σερβόφωνος.

1585. *Μαλαχίας*, ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ Φαλτήριο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ὁ κώδιξ ἀντεγράφη τὸ 1585 ἀπὸ τὸν ἱεροδιάκονο Μαλαχία, ὁ ὁποῖος τονίζει στὸν σημειώμα του ὅτι μετὰ τὸν θάνατό του τὸ χειρόγραφο πρέπει νὰ παραδοθεῖ στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζωγράφου: **се азъ равъ Х(рист)а Б(ог)а моего Малахиа еродиаквн съписах сию г(лаго)лени фалтир ... а по смр(ъ)ти мое да вждет сия книга моя монастыроу Изъграфъ въ арвнскю гврѣ. да вждет проклатство в(о)жне на тв чл(оѣ)ка ктѡ кет ю вт монастыр о҃з҃авъ. писа в лѣ(тѡ) 7093**¹³⁰. Τὸ κείμενο προκαλεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Μαλαχίας ἐγκαταβίωσε σὲ ἐξάρτημα τῆς μονῆς. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ σημειώματος εἶναι ἔκδηλα βουλγαρική, καθὼς τὸ μικρὸ ἔρρινο (ѣ) χρησιμοποιεῖται μετὰ τὴ φωνητικὴ ἀξία τοῦ ε καὶ ἡ πρόθεση **вт** συνδυάζεται μετὰ ὀνομαστικὴν (**вт монастыр**). Ἐπὶ πλέον, ὁ τύπος τοῦ μέλλοντος εἶναι ἐκεῖνος ποὺ προσιδιάζει στὶς δυτικὰς βουλγαρικές διαλέκτους (**ктѡ кет ю о҃з҃авъ**), ὁπότε εἶναι πιθανὸ ὁ Μαλαχίας νὰ καταγόταν ἀπὸ τὶς σλαβόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας.

1588. *Κοσμᾶς*, γέρον: **Изъграфоу старац Козма: Зографу γέροντας Κοσμᾶς μαρτιρο**. Ὑπογράφει ἔγγραφο τῆς μονῆς Κουτλουμουσίου¹³¹. Ἡ ὀρθογραφία παραμένει δυσπροσδιόριστη, ἀλλὰ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα του πρέπει

¹²⁷. MOŠIN, *Akti*, 192 (ἀρ. 7).

¹²⁸. *Chilandar I*, ἀρ. 164, στ. 26.

¹²⁹. *Kutlumas*, ἀρ. 59, στ. 32 καὶ σ. 418.

¹³⁰. G. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja na Afone, Izvestija Russkago Arheologičeskago Instituta v Konstantinople* 13, Σόφια 1908, 253-276, ἀρ. 54· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 245, ἀρ. 32.

¹³¹. *Kutlumas*, ἀρ. 60, στ. 19 καὶ σ. 419.

νά ήταν σερβικό, διότι ο τύπος **с҃араи**, τὸν ὁποῖο ἤδη σχολιάσαμε, εἶναι ἀποκλειστικὰ σερβικός.

1589. *Σιλουανός*, ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Ὀκτώηχο τῆς βουλγαρικής μονῆς, ὅπου ὁ κωδικογράφος Σιλουανός ἀναφέρει ὅτι περάτωσε τὸ χειρόγραφο στὴν μονὴ Ζωγράφου τὸ 1589, ἐπὶ ἡγουμενίας τοῦ ἱερομονάχου Παΐσιου: **сѣи ѡχ҃тои҃х сѣврѣши с(ε) вѣ с(вє)тѣ г҃врѣκ аз҃нистѣки, вѣ с(вє)тѣки ѡбитѣли** *Изограф идеже ес(тъ) храм вє(λικο)м(ж)ч(еника) Гевр(гѣи) р҃жкож мнѡг(о)грѣшнаго монах(а) Силивн(а) р҃жсин(а) при и҃гоуменѣ кнр Павсіе ерμωναх. в λ(ѣ)т(о) 7097*¹³². Ἡ καταγωγή τοῦ ἡγουμένου Παΐσιου δὲν μπορεῖ νὰ προσδιορισθεῖ, ἀλλὰ ἡ ὀρθογραφία τοῦ Σιλουανοῦ μοιάζει βουλγαρική, μὲ σωστὴ χρῆση τοῦ μεγάλου ἐρρίνου. Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (**р҃жкож**) δὲν παρεμβάλλεται **ѣ** καὶ θὰ λέγαμε πὼς πρόκειται γιὰ ἄτομο καταγόμενο ἀπὸ τίς βουλγαρόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἂν ὁ γραφεύς δὲν δήλωνε ἀπερίφραστα ὅτι εἶναι Ρῶσος (**р҃жсин**). Ἡ περίπτωση αὐτὴ καθιστᾶ σαφὲς πόσο ἀπατηλὰ μπορεῖ νὰ ἀποβοῦν ἐνίοτε τὰ φαινομενικὰ σαφῆ ὀρθογραφικὰ γνωρίσματα τῶν ὑπογραφῶν καὶ τῶν σημειωμάτων.

1597. *Παχώμιος*: *Изограф Пахѡмие монах* (αὐτοψία). Ὑπογράφει ἀνέκδοτο ἔγγραφο τῆς μονῆς Βατοπεδίου¹³³. Ἡ ὀρθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ὑπογραφῆς του δὲν ἐπιτρέπουν κανένα συμπέρασμα ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγωγή του.

Τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. *Βασιλείος*, ἀναγνώστης καὶ ἀντιγραφεύς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σὲ σλαβικὸ Μηναιῖο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Ὁ κώδιξ ἀντεγράφη στὰ τέλη τοῦ 15' αἰῶνος ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη Βασίλειο καὶ προοριζόταν γιὰ τὸ καθολικὸ τῆς Ζωγράφου: **видѣвъ азъ ѡкаанныи и послѣдныи вѣ ча(оѣѣ)цѣх. чѣтець именеѡ Василие цр(ъ)ковъ зографскаго монастирѣ. тако сѣи единъ м(ѣсе)ць не достатъчѣствоѡаше къ славословию Б(о)жнѡу. приидох вѣ ревностъ ни ѡт кого понжжен. и написах аще и гр҃жыми словы сиж книгѣ и приложих цр(ъ)кви с(вє)т(а)го великом(ж)ченика и поведѡносца Гевргѣи**¹³⁴. Ἡ ὀρθογραφία τοῦ Βασιλείου εἶναι ἐκδηλὰ βουλγαρική, μὲ κύριο γνώρισμα τὴ συνεπῆ χρῆση τοῦ μεγάλου ἐρρίνου

¹³². ILJINSKIИ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 62· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 245, ἀρ. 33.

Ἡ Ὀκτώηχος φέρει ἀριθμὸ καταλόγου 29.

¹³³. Τὸ ἔγγραφο παραμένει ἀνέκδοτο καὶ σώζεται στὸ Α' τετράγωνο τοῦ ἀρχείου τῆς μονῆς Βατοπεδίου ὑπὸ τὸν ἀριθμὸ 39β ω. Ἡ ὑπογραφή βρῖσκεται στὸν στίχο 36.

¹³⁴. ILJINSKIИ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 89· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 247, ἀρ. 47. Ἡ μνεῖα σώζεται στὸ φ. 149V τοῦ Μηναιῖου.

(ГРЪБВИМИ СЛОВЫ СИЖ КНИГЖ). Ἀνάμεσα στὰ διπλὰ φωνήεντα (СИЖ) δὲν παρεμβάλλεται ꞑ καὶ τὸ στοιχείο αὐτὸ ὑποδηλώνει πιθανὴ καταγωγή ἀπὸ τὶς βουλγαρόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας. Ἐπὶ πλέον, εἶναι πιθανὸ νὰ πρόκειται γιὰ τὸν ἴδιο Ζωγραφεῖτη ποὺ τὸ 1580 ὑπογράφει ὡς προηγούμενος ἀντίγραφο πράξεως τοῦ ἐπισκόπου Ἱερεισοῦ Ἀκακίου, τὸ ὁποῖο ἀπόκειται στὴ Φιλοθέου: *ὁ τοῦ Ζωγράφου προηγούμενος Βασίλειος ἱερομόναχος*¹³⁵.

Τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ἀνώνυμος γραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημεῖωμα σὲ σλαβικὸ Πεντηκοστάριο τῆς συλλογῆς τοῦ Ρώσου Sevastijanov. Σύμφωνα μὲ δανειστικὸ σημεῖωμα τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος τὸ χειρόγραφο ἀνῆκε στὴν Ζωγράφου καὶ εἶχε δοθεῖ πρὸς ἀνάγνωσι σὲ κάποιον πνευματικὸ ἐκτὸς μονῆς: *сѧ книга пентикостарѧ изографѧска св(ети) Георгии. дадохъмо дохрѧвникоѧ на прочътениѧ и пакы да ю даде оѧ монастырь Зографѧ, когда моѧ не трѧвоѧва*¹³⁶. Ἡ φράση *да ю даде оѧ монастырь Зографѧ, когда моѧ не трѧвоѧва* ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ δείγμα βουλγαρικῆς καθομιλουμένης καὶ μαρτυρεῖ πὼς ὁ ἀνώνυμος Ζωγραφεῖτης γραφεὺς ἦταν βουλγαρικῆς καταγωγῆς.

Τέλη τοῦ 15' αἰῶνος. Ἀνώνυμος γραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σλαβικὸ κώδικα τῆς Αὐλικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης (Hofburg). Σύμφωνα μὲ πρόσθετο σημεῖωμα τοῦ τέλους τοῦ 15' αἰῶνος, οἱ Ζωγραφεῖτες εἶχαν δώσει τὸ χειρόγραφο ὡς ἐγγύθη στὸν Χιλανδαρινὸ ἡγούμενο Γρηγόριο: *сѧ книга Диѧнисие Приѧпагитскии, дадохме ѡт Зографъ въ роѧки ѡ(т)ѡѧ архимандритоѧ кир Григориѧ иѧѧменоѧ феиндарскии, въ залѡт за дрѧгѧна книги тѧѧк праксеѧ ап(с)ѧ(тѧ)ѡѧ*¹³⁷. Ὁ ἀνώνυμος Ζωγραφεῖτης γραφεὺς τοῦ σημειώματος συντάσσει τὴν πρόθεση *ѡт* μὲ ὀνομαστικὴ πτώση (*ѡт Зографъ*) καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ ἦταν βουλγαρόφωνος.

Τέλη τοῦ 15' ἢ ἀρχῆς τοῦ 12' αἰῶνος. Διονύσιος. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ κτητορικὸ σημεῖωμα σωζόμενο σὲ παλαιὸ ἔντυπο εὐαγγέλιο τῆς σερβικῆς μονῆς Gomionica. Ἡ γραφὴ χρονολογεῖ τὸ σημεῖωμα στὰ τέλη τοῦ 15' ἢ στὶς ἀρχῆς τοῦ 12' αἰῶνος καὶ σύμφωνα μὲ τὸ κείμενό του τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὸ βιβλίον ἀνῆκε στὸν Ζωγραφεῖτη ἱερομόναχο Διονύσιο: *толкование еѧ(ѧ)гелскоѧ*

¹³⁵. *Actes de Philothée*, ἔκδ. W. REGEL - E. KURTZ - B. KORABLEV, *Viz. Vrem.* 20, 1913, Priloženie 1, ἀνατ. Amsterdam 1975, ἀρ. 12, στ. 91. Τὸ ἔγγραφο ἔχει ὡς ἐπίσημο ἀποδέκτη τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη (στ. 1-3) καὶ εἶναι ἐμφανὲς ὅτι στὸ ἀρχεῖο τῆς Φιλοθέου φυλάσσεται ἀντίγραφο, καθότι τὸ πρωτότυπο θὰ ἐστάλη στὴν Κωνσταντινούπολη.

¹³⁶. A. VIKTOROV, *Sobranie rukopisej P. I. Sevastianova*, Μόσχα 1881, ἀρ. 23 (1453). Ἡ μνεῖα σώζεται στὸ ἐσώφυλλο τοῦ Πεντηκοσταρίου.

¹³⁷. A. JACIMIRSKIJ, *Opisanie južno-slavjanskih i russkih rukopisej zagraničnih bibliotek*, I, Πετροῦπολη 1921, ἀρ. 111 (14). Ἡ μνεῖα σώζεται στὸ μπροστινὸ ἐσώφυλλο τοῦ χειρογράφου.

вт Дионисиа ером(онаха) светне горн атона царска и свецена вѣ(иѣ)лѣ...
 Зо(ра)фѣ¹³⁸. Το ἰδίωμα τοῦ Διονυσίου εἶναι συντηρητικὰ λόγιο καὶ δὲν
 διασαφηνίζει τὴν καταγωγή του.

1618. *Ποιμὴν*. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Μηναῖο
 τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης στὴ Σόφια. Ὁ κώδιξ προέρχεται ἀπὸ τὸ χωριὸ
 Seslavci, τὸ ὁποῖο βρίσκεται σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν σημερινή
 βουλγαρικὴ πρωτεύουσα. Ὁ γραφεὺς τοῦ σημειώματος δηλώνει ὅτι ἁγιογρά-
 φησε τὸν νάρθηκα τοῦ καθολικοῦ τῆς μονῆς Ζωγράφου κατὰ τὸ ἔτος περά-
 τωσης τοῦ χειρογράφου, δηλαδὴ τὸ 1618, παραθέτοντας ἐπὶ πλέον τὴν
 πληροφορία ὅτι τὴν ἴδια χρονιά ἐπῆλθε ἐρήμωση στὴν Κασταμονίτου καὶ τὴν
 Παντελεήμονος ἕξαιτίας τῶν τουρκικῶν ἐπιδρομῶν: *свъръши се сии минеи*
въ лѣто 7126. при митрополита киръ Иеремия. сие лѣто писахъ оу с(вѣ)тѣи
горѣ оу монастырѣ Изографѣ припрать цр(ъ)ковнии. и пакы почехмо
вновление храмоу с(вѣ)т(о)моу Георгию ... въ то лѣто вѣ(стѣ) скръбъ велиа
оу с(вѣ)тѣи горѣ. икоже вѣ(стѣ) започѣтѣние црквам вт агаренѣ двом
монастирѣм Кастамонитѣ и Роуцикѣ¹³⁹. Το κείμενο δὲν παραδίδει τὸ ὄνομα
 τοῦ γραφέως, ἀλλὰ ὁ J. Ivanov φρονεῖ πὼς πρόκειται γιὰ τὸν λόγιο ἁγιο-
 γράφο Ποιμένα, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποῖου συνδέεται μὲ ὀρισμένα τμήματα τοῦ
 ζωγραφικοῦ διάκοσμου τοῦ παλαιοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν
 Ζωγράφου¹⁴⁰. Το ἰδίωμα τοῦ Ποιμένος εἶναι συντηρητικὰ λόγιο μὲ ἀρκετὰ
 βουλγαρικὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν τὸ πλέον χαρακτηριστικὸ εἶναι ἡ σύνταξι τῆς
 πρόθεσις *оу* μὲ ὀνομαστικὴ (*оу монастырѣ Изографѣ*) καὶ ὄχι μὲ τὴν
 ἀπαιτούμενη ἀπὸ τὴν γραμματικὴ τοπικὴ πτώσι (*оу светѣи горѣ*). Συνεπῶς,
 πρόκειται γιὰ βουλγαρόφωνο ἄτομο καταγόμενο κατὰ πᾶσα πιθανότητα ἀπὸ
 τὰ περὶχωρα τῆς Σόφιας.

1622. *Λάζαρος*, ἀρχιμανδρίτης. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα
 σωζόμενο σὲ Πεντάγχο τῆς μονῆς Ζωγράφου. Το σημείωμα ἀναφέρει ὅτι τὸ
 1622, ἐπὶ τοῦ δικαίου Σιλβέστρου, ὁ κώδιξ ἐπανασταχώθηκε στὴν μονή
 Ζωγράφου ἀπὸ τὸν ἀρχιμανδρίτη Λάζαρο, ἐνῶ τὴν ἴδια χρονιά στὴν μονή
 ξέσπασε πανώλης: *въ лѣто 7130 м(ѣс)ца маи(а) 30 днь при дикѣ(ю)*
Силвестроу ермон(ах)оу преповезах сию книгоу патогласникѣ съ своим харчом
за свож грѣшна д(ѣ)шж смѣрени Лазр архимандрит ... и въ то лѣто и того

¹³⁸. Lj. STOJANOVIĆ, *Stari srpski zapisi i natpisi II*, Βελιγράδι 1903, ἀρ. 4355.

¹³⁹. B. CONEV, *Opis na rukopisite i staropečatnite knigi na Narodnata biblioteka v Sofija*, I,
 Σόφια 1910, ἀρ. 534. Ἡ μνεῖα σώζεται στὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ Μηναίου.

¹⁴⁰. IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 42.

- м(ѣс)лаца выст ч҃ма въ монастир Изωγραφъ за грѣхи наши¹⁴¹. Ἀνάλογη μνεία ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἓνα Ψαλτήριο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου τὸ σχετικὸ σημεῖωμα ἀναφέρει ὅτι ὁ κῶδιξ ἐπανασταχώθηκε τὸ 1622 στὴν μονὴ Ζωγράφου ἀπὸ τὸν Λάζαρο, ἀρχιμανδρίτη τῆς Ζωγράφου καὶ τῆς πόλεως Prilep στὴν βορειοδυτικὴ Μακεδονία. Ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο σημεῖωμα, ὁ βιβλιοδέτης ἐπισημαίνει ὅτι τὴν ἴδια χρονιά στὴν μονὴ ξέσπασε πανώλης: **сѣа кнѣга прѣповѣзѣхъ Лазар архимандрит Прилепски и Ζωγραφскы. в лѣто 7130 ... и в то лѣто вы ч҃ма въ монастир Изωγραφъ**¹⁴². Ὁ τίτλος ἀρχιμανδρίτης τῆς Ζωγράφου καὶ τῆς Prilep ἀποτελεῖ ἔνδειξη ὅτι ὁ Λάζαρος εἶχε καταλάβει κατὰ καιροὺς σημαντικὲς θέσεις στὴν ἐκκλησια-στικὴ ἱεραρχία τῆς μακεδονικῆς πόλεως Prilep, ἀποκτώντας τὸν τίτλο τοῦ ἀρχιμανδρίτη, τὸν ὁποῖο διετήρησε καὶ μετὰ τὴν ἀπόσυρσή του στὸν Ἄθωνα. Τὸ γλωσσικὸ ἰδιώμα του χαρακτηρίζεται ἀπὸ πυκνὴ χρῆση τῶν ἐρρῶνων (пѣтѣгласникъ), ἀλλὰ τελικὰ οἱ πτώσεις δὲν συντονίζονται σωστὰ καὶ ἐνίοτε οἱ ὀνομαστικὲς καταλαμβάνουν ἀδικαιολόγητες θέσεις (за своѣ грѣшна дѣшѣ) Ἐπὶ πλέον, ἡ ἀντικατάσταση στὸ δευτέρου σημεῖωμα τῆς αἰτιατικῆς τοῦ ἄμεσου ἀντικειμένου μὲ ὀνομαστικὴ (**сѣа кнѣга прѣповѣзѣхъ** ἀντὶ τοῦ ἀναμενόμενου **сѣю кнѣгоу прѣповѣзѣхъ**) καθιστᾶ τὴν βουλγαρικὴ καταγωγὴ τοῦ Λαζάρου ἀναμφίβολη. Ὡς πρὸς τὸ δικαῖο Σίλβεστρο, εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἦταν ἐπίσης Ζωγραφεὶτης, ἀλλὰ ἡ καταγωγὴ του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1625. *Νεκτάριος*, γέρον. Ὑπογράφει πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: ὁ Ζωγράφου *Νεκτάρηος γέροντας*¹⁴³. Δὲν ἀναφέρεται ἄλλου καὶ ἡ καταγωγὴ του παραμένει ἄδηλη.
1630. *Μερκούριος*. Ὑπογράφει πρωτότυπο ἔγγραφο τῆς Κουτλουμουσίου: *ἐκ τοῦ Ζωγράφου Μερκούριος*¹⁴⁴. Δὲν ἀναφέρεται ἄλλου καὶ ἡ καταγωγὴ του δὲν μπορεῖ νὰ διευκρινισθεῖ.
1638. *Παῖσιος*, ἡγούμενος. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημεῖωμα σωζόμενο σὲ Κλίμακα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἡ ὁποία ἀπόκειται στὴ βιβλιοθήκη τῆς Ζωγράφου. Ὁ γραφεὺς τοῦ σημειώματος, ἱερομόναχος Παῖσιος, σημειώνει ὅτι στίς 23 Ἀπριλίου τοῦ 1638 ἀνεδείχθη ἡγούμενος τῆς βουλγαρικῆς μονῆς: **сѣа кнѣга монастира Изωграфѣ с(вѣ)таго великоμученика Χ(ри)сто(в)а Γεωργѣа**

¹⁴¹. ILJINSKIИ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 66· STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6627 καὶ 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 44. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 146^v τῆς Πενταήχου.

¹⁴². ILJINSKIИ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 54· STOJANOVIC, *Zapisi IV*, ἀρ. 6629-6630 καὶ ἀρ. 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 43. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 365^r τοῦ Ψαλτηρίου.

¹⁴³. *Kutlumis*, ἀρ. 67, στ. 28.

¹⁴⁴. *Kutlumis*, ἀρ. 68, στ. 31.

смерени егоумен Паисие иермонах. да се зна когдa стаѣх егоуменъ семоу монастыроу вишереченномоу азъ Паисеи. въ лѣто 7146 м(ѣ)с(е)ц(а) априлиа 23 днь. ут рожь(дества) Х(ри)с(то)ва 1638¹⁴⁵. Το ἰδιώμα του εἶναι λόγιο καὶ οὐδέτερο, ἀλλὰ ἡ τυπολογία τῆς ἔκφρασης да се зна когдa стаѣх τείνει πρὸς τὰ βουλγαρικά.

1639. Κύριλλος, ἀντιγραφεὺς. Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ σημείωμα σωζόμενο σὲ Πραξαπόστολο τῆς μονῆς Χιλανδαρίου. Τὸ χειρόγραφο περατώθηκε ἀπὸ τὸν Κύριλλο Нлубоѣан στὴ μονὴ Ζωγράφου τὸ 1639, κατόπιν προτροπῆς τοῦ ἡγουμένου Παΐσιου, τὸν ὁποῖο ἤδη σχολιάσαμε: въ лѣто 7148 ... съврши се сиа богосвѣдетелнаа книга, рекомаа еписτοліа аpostsольскаа, повелѣниемъ иеромонаха Паисиа, игоумена зоуграфскаго, иже есть въ светѣи горѣ джонстѣи. Въ тоиже светѣи обители доврши се роуконачрътаниемъ многогрѣшнаго Кириа Хлоуѣочана, реши утчѣствомъ земли молдовлахиискви¹⁴⁶. Ὁ ἀντιγραφεὺς δηλώνει ρητὰ ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴ Μολδοβλαχία. Τὸ ὄνομά του ἀπαντᾶται καὶ σὲ ἓνα Μηναῖο τῆς μονῆς Ζωγράφου, ὅπου τὸ σχετικὸ σημείωμα ἀναφέρει ὅτι ὁ κώδιξ ἀντεγράφη ἀπὸ τὸν Κύριλλο Нлубоѣан τὸ 1640, ἐπὶ ἡγουμενίας Παΐσιου καὶ σὲ μονὴ πού δὲν κατονομάζεται, ἀλλὰ σίγουρα εἶναι ἡ Ζωγράφου: съврши съ мѣсечникъ реквами маа. мнwgгрѣшнь Кирил Хлоуѣочан. соуѣмоу емоу утчѣства ут землѣ мwдwвwлахиискви. и при егоуменѣ кир Паисие в лѣ)то 7148¹⁴⁷. Ὁ Κύριλλος τονίζει καὶ πάλι ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Μολδοβλαχία. Τὸ 1641, κατόπιν παραινήσεως τοῦ Ζωγραφίτη ἡγουμένου Παΐσιου, ὁ ἴδιος ἀντέγραψε στὴ Ζωγράφου καὶ ἓνα Ψαλτήριο: поча се сиа в(о)говѣразоумаѣемаа книга рекомаа тѣлкование ψалтирише, повелениемъ пр(ѣ)п(одо)внѣишагоу ... Паисиа игоумена зоуграфскаго ... съписа са роукою мнw(го)грѣшнаго ... Кирил, соуѣмаго рwдwмъ земли мwдwвwлахиисквиа племенехъ вршиа хастана с(и)нь оуроуѣавъ ... оуѣо прѣводиѣхъ ут сръвскии изводъ на българскии ... лѣтоу же текоуѣмоу ут създаниа мира 7149 ... писано въ с(в)ѣтѣи горѣ джонстѣи въ монастырь Зоуграф¹⁴⁸. Στὴν περίπτωση αὐτῆ ὁ βλαχικῆς καταγωγῆς Ζωγραφίτης παραθέτει τὸ πατρώνυμό του (оуроуѣавъ) καὶ τὸ γένος του

¹⁴⁵. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 163· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6766 καὶ ἀρ. 4355· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, ἀρ. 48. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 204^v τῆς Κλίμακος.

¹⁴⁶. STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6771 (1326)· D. BOGDANOVIĆ, *Katalog ĉirilskih rukopisa manastira Hilandara*, Βελιγράδι 1978, ἀρ. 77. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 301^v τοῦ Πραξαποστόλου.

¹⁴⁷. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 92· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6779 (1329)· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 250, ἀρ. 49. Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 157^r τοῦ Μηναίου.

¹⁴⁸. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, ἀρ. 58· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, ἀρ. 6790· Ivanov, *Bŭlgarski starini*, 251 (ἀρ. 50). Ἡ μνεία σώζεται στὸ φ. 194^r τοῦ Ψαλτηρίου.

(*вршиа хастан*), υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι έγραφε στα βουλγαρικά βασιζόμενος σε σερβικό πρωτότυπο.

1644. *Μανασσής*, αντιγραφεύς. Η πληροφορία προέρχεται από σημείωμα σωζόμενο σε Πεντάηχο της μονής Ζωγράφου. Ο κωδικογράφος Μανασσής δηλώνει ότι περάτωσε το χειρόγραφο στη μονή Ζωγράφου, προσθέτοντας ότι κατάγεται από το Τύρνοβο της Βουλγαρίας και συγκεκριμένα από το πλησιόχωρο χωριό Дрѣново: *писа се сиа книга глаголеми петогласникъ въ име чьстнаго и славнаго въ моченицѣх и поведоносца Γεωργια и того чьстнѣи обитѣли глаголемѣи Зографъ...тρωждьшоуѣмъ се поп Манасие недостонни wt град Тръновъ, глаголеми Трапезонъ, wt село Дръново ... и вы принесѣте тръновскы извот и ресавскы и съгледаите добрѣ. и тогда исправлѣите, и мене писавшаго не казнѣте, понеже вѣ велика мльва оу манастирь егда почехъ писати. и писахъ мало, и придоме френци, и впаѣнихъ аръсанж и того ради не wставихъ ме писати...въ лѣто 7152 и wt рож(дества) Христова 1644¹⁴⁹.*

Ο βουλγαρικής καταγωγής Μανασσής τονίζει ότι στο έργο του χρησιμοποίησε πρότυπα βουλγαρικής και σερβικής ορθογραφίας και ότι η αντιγραφή, η όποια ολοκληρώθηκε το 1644, καθυστέρησε λόγω μιᾶς επιθέσεως Φράγκων πειρατών στον άρσανα της μονής.

1654. *Ίακώβ*, ηγούμενος: *ѣоуменъ ѣаковъ Изографъ са вратиа* (αὐτοψία). Ὑπογράφει έγγραφο της μονής Διονυσίου¹⁵⁰. Η ορθογραφία του παραμένει δυσπροσδιόριστη, αλλά η σύνταξη της πρόθεσης *са* (ό ορθότερος τύπος είναι *съ*) με την ονομαστική πληθυντικού *вратиа* υποδεικνύει πώς το γλωσσικό ιδίωμα του Ίακώβ πρέπει να ήταν βουλγαρικού τύπου.

1661. *Καλλίνικος*, δικαίος: *дикеи зографски Калиникъ ермонах* (αὐτοψία). Ἐντοπίζεται σε ανέκδοτο έγγραφο της μονής Βατοπεδίου¹⁵¹. Την ίδια χρονιά ο Καλλίνικος συνυπογράφει ένα πωλητήριο της Κουτλουμουσίου: *дикеи зографски Калиникъ ермонах*¹⁵² και μιᾶ πράξη της μονής Σιμωνόπετρας: *дикеи Калиникъ ермонах Зографъ* (αὐτοψία)¹⁵³. Η ορθογραφία του

¹⁴⁹. ILJINSKIJ, *Rukopisi Zografskago monastyrja*, άφ. 65· STOJANOVIĆ, *Zapisi IV*, άφ. 6814 (1384)· IVANOV, *Bŭlgarski starini*, 251 (άφ. 52). Η μνεία σώζεται στο φ. 251^Γ της Πενταήχου.

¹⁵⁰. В. FONKIĆ, *Grečesko-russkie kul'turnye svjazi v XV- XVII vv. Grečeskie rukopisi v Rossii*, Μόσχα 1977, 76, ειζ. 12-13. Πρβλ. και ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Κατάλογος Διονυσίου*, 285-286 (άφ. 81).

¹⁵¹. Το έγγραφο παραμένει ανέκδοτο και σώζεται στο Α' τετράγωνο του άρχείου της μονής Βατοπεδίου υπό τον αριθμό 44 ω. Η υπογραφή βρίσχεται στον στίχο 23.

¹⁵². *Kutlumis*, άφ. 71, στ. 22 και σ. 424.

¹⁵³. Εύχαριστώ τον π. Ίουστίνο Σιμωνοπετρίτη που με διευκόλυνε στην αποδελτίωση των ανέκδοτων μεταβυζαντινών έγγράφων της μονής Σιμωνόπετρας από τα πρωτότυπα. Η υπογραφή

είναι δυσπροσδιόριστη και οι υπογραφές του περιέχουν μόνο ονομαστικές πτώσεις, ακόμη και σε θέσεις, όπου η σύνταξη απαιτεί γενική (**ερμοναх Зографъ** αντί του αναμενόμενου **ερμονах Зографа**). Το γεγονός αυτό υποδεικνύει ότι δεν αποκλείεται Καλλίνικος να ήταν βουλγαρόφωνος.

Από το υλικό που εκθέσαμε προκύπτει ότι η μονή Ζωγράφου δικαίως ονομάζεται *μονή των Βουλγάρων*. Από τα μέσα του ΙΒ΄ ως τα μέσα του ΙΖ΄ αιώνας το ίδρυμα αντιπροσωπεύεται από 88 μοναχούς, έξω πέντε εμφανίζονται σε πλαστά έγγραφα και ως εκ τούτου οφείλουν να αφαιρεθούν από το σύνολο. Από τους έναπομείναντες 83 Ζωγραφίτες 29 (34,9%) χρησιμοποιούν βουλγαρικό γλωσσικό ιδίωμα, το οποίο σε πέντε περιπτώσεις (17,2%) περιέχει γνωρίσματα τυπικά για τις βουλγαρικές διαλέκτους της Μακεδονίας. Μαρτυρούνται επίσης τρεις Σέρβοι (3,6%), δύο Ρώσοι (2,4%), ένας Βλάχος (1,2%) και 16 Σλάβοι αδήλου γλωσσικής ταυτότητας (19,3%). Οι ελληνικές υπογραφές που σχετίζονται με Ζωγραφίτες ανέρχονται σε 7 (8,4%), ενώ 25 άτομα αναφέρονται στα έγγραφα χωρίς επαρκείς ενδείξεις ως προς την καταγωγή τους (30,1%). Η κατανομή των μαρτυριών ανά τους αιώνες καταδεικνύει ότι η παρουσία μη βουλγαρόφωνων Σλάβων στη Ζωγράφου αποτελεί φαινόμενο του ΙΣ΄ και του ΙΖ΄ αιώνας, ενώ η εκπροσώπηση των Βουλγάρων είναι ομοιόμορφη και σχετικά πυκνή καθ' όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου.

Τα πρώτα σλαβικά τοπωνύμια στα περίξ της Ζωγράφου υποδεικνύουν ότι ο εκβουλγαρισμός του ιδρύματος ίσως επήλθε ως αποτέλεσμα της επάνδρωσης του με βουλγαρόφωνα άτομα προερχόμενα από τον άμεσο αγροτικό περίγυρο του Ἄθωνος. Όπως ήδη διαπιστώσαμε σε άλλη μελέτη, στα μέσα του ΙΑ΄ αιώνας παρόμοιες διαδικασίες πρέπει να οδήγησαν στην συγκρότηση της βραχύβιας μονής του Σλάβου Ζελιάνου στα περίχωρα της Ξενοφώντος¹⁵⁴. Η εικόνα μας για την σχέση της Ζωγράφου με τους βουλγαρόφωνους της Χαλκιδικής, και γενικά της Μακεδονίας, ενισχύεται από το μακεδονικού τύπου βουλγαρικό ιδίωμα που χρησιμοποιούν οι ήγούμενοι Ἄβραάμιος και Ἀρσένιος κατά την εποχή που προηγείται της σερβικής

βρίσκεται στον στίχο 18. Πρβλ. Δ. ΒΑΜΒΑΚΑΣ, *Ἱερά Μονή Σίμωνος Πέτρος. Κατάλογος τοῦ ἀρχείου*, Ἀθήνα 1985 [Ἀθωνικά Σύμμεικτα 1], 128-129, ἀρ. 26.

¹⁵⁴. Κ. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΒ, *Manastirūt na Željan - pŕvoto slavjansko monašesko učreždenie na Aton, Svetogorska Obitel Zograf 2*, 1996, 17-22· C. ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΒ, *The Monastery of Zelianos. The First Slavic Monastic Institution on Athos, Σύμμεικτα 11*, 1997, 37-48.

ἐξαπλώσεως στή Μακεδονία. Σέ τελική ἀνάλυση, ἡ βουλγαρική παρείσφρουση στή Ζωγράφου μᾶλλον ξεκίνησε ὡς τοπική ὑπόθεση χωρίς ἄμεση ἐπικοινωνία μέ τόν κυρίως βουλγαρικό χῶρο. Πραγματοποιήθηκε κατὰ τόν ΙΑ΄ καί ΙΒ΄ αἰῶνα, ὅταν τὸ βουλγαρικό κράτος εἶχε καταλυθεῖ ἀπό τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀπὸ Βουλγάρους ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τίς μὴ συμφυεῖς μέ τὸν βουλγαρικό γλωσσικό κορμὸ σλαβόφωνες περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, ἐξ οὗ καί τὸ περιορισμένο ἐνδιαφέρον τοῦ τσάρου Ἰωάννη Ἀσάν Β΄ γιὰ τὸ ἴδρυμα.

Cyril PAVLIKIANOV, The Slavs in the Athonite Monastery of Zographou

The article analyzes the prosopographical data concerning the presence of Slavs in the athonite monastery of Zographou. The chronological frame of the survey extends from 980 to 1650. In the period 1169-1661 are identified eighty three monks of Slavic origin. Twenty nine of them (34,9%) use Bulgarian vernacular and in five cases this vernacular seems to be Bulgarian dialect of Macedonian type. The monks using Serbian dialect are three (3,6%), two can be described as Russians (2,4%), while sixteen Slavs (19,3%) appear as linguistically neutral. One person is surely of Moldavian origin (1,2%) and in twenty five cases (30,1%) no data elucidating the ethnic identity of the Slavic-speaking monks of Zographou are available. However, it is clear that the monastery has been Bulgarian. The Serbians and the Russians appear only after the fall of Byzantium and the first Bulgarians in the monastery of Zographou were probably connected with the neighbouring Slavic population of Macedonia and the Chalkidiki peninsula.